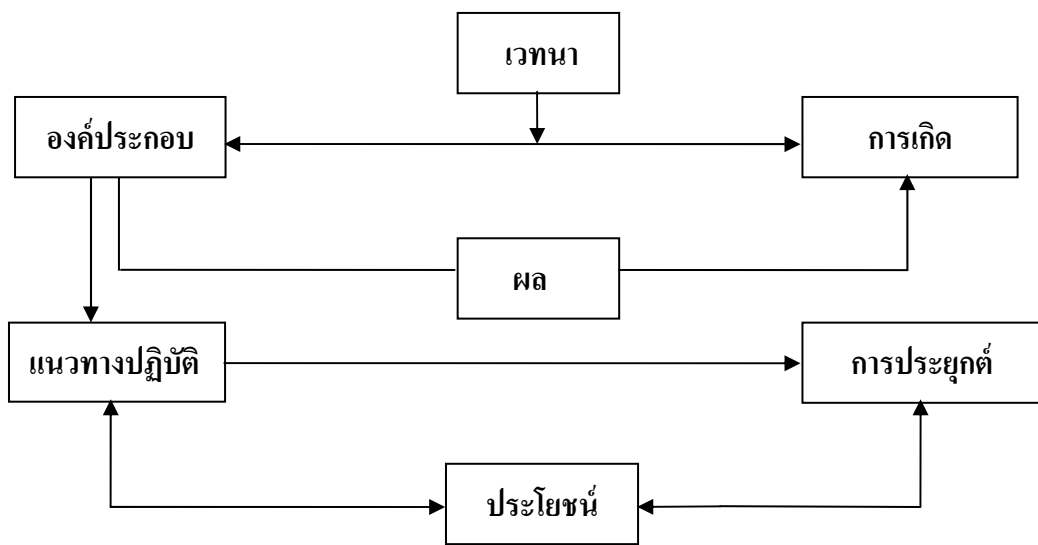

บทที่ ๓

กรอบแนวคิดเรื่อง “เวทนา” ในทัศนะพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) นักปราชญ์ทางพุทธศาสนา

เกริ่นนำ

แนวความคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) หลักการต่าง ๆ ท่านจะนำเสนอตามหลักการจากคัมภีร์เป็นหลัก ลักษณะนำเสนอให้ผู้ศึกษาใช้วิจารณ์ญาณ

ท่านบอกว่า พุทธธรรมฉบับนี้ (เดิม) แม้จะเขียนให้คนสมัยปัจจุบันอ่าน แต่ด้วยเหตุที่เน้นด้านหลักวิชาโดยยึดเอาหลักฐานที่มาในคัมภีร์เป็นสำคัญ ดังนั้นจึงมีลักษณะที่นับได้ว่าเป็นการเชื่อมต่อระหว่างแบบแผนประเพณีกับสภาพปัจจุบัน ยังมีใจเป็นการเสนอพุทธธรรมในรูปแบบใหม่ที่ถือเอาสภาพทางจิตและปัญญาของยุคสมัยปัจจุบันเป็นหลัก และด้วยภาษาของคนสมัยปัจจุบัน โดยเฉพาะ พุทธธรรมฉบับนี้ ถือหลักฐานทางคัมภีร์เป็นสำคัญ จึงเต็มไปด้วยข้อความที่แปลจากคัมภีร์ภาษาบาลี ทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ สำหรับพระบาลีคือความในพระไตรปิฎกนั้น แม้ว่าจะแปลตรงจากฉบับเดิมที่เป็นภาษาบาลี เพราะเป็นหลักฐานชั้นต้น แต่ก็ได้อาศัยพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงเป็นที่ปรึกษา ส่วนคัมภีร์ภาษาบาลีรุ่นหลังต่อ ๆ มา ที่แปลเป็นภาษาไทยแล้วมีเป็นจำนวนน้อย ก็ได้ใช้ปรึกษาบ้าง ประกอบบ้างไปตามสมควรหรืออุปกรณ์

การศึกษาค้นคว้าคัมภีร์อย่างใด ๆ ยังไม่จัดทำในประเทศไทยก็ได้อาศัยงานที่พิมพ์ในประเทศ อังกฤษบ้าง พม่าบ้าง เป็นส่วนเสริม

ความประสงค์ของท่าน อีกอย่างหนึ่งในการแสดงหลักฐานที่มาไว้มาก หรือถือเอาคัมภีร์ที่อ้างอิงเป็นหลักเป็นแกนเป็นเนื้อตัวของหนังสือนี้ ก็เพื่อทำให้เห็นหนังสือนี้เป็นอิสระจากผู้เขียน และให้ผู้เขียนเองก็เป็นอิสระจากหนังสือด้วย เท่าที่จะเป็นไปได้ ด้วยว่าผู้เขียนจำกัดหนังสือนี้เป็นนักศึกษาผู้หนึ่ง ทำหน้าที่เป็นผู้สืบค้นรวบรวมเอาเนื้อหาทั้งหลายของพุทธธรรมมาส่งวางให้แก่ผู้อ่าน ถ้าสิ่งที่นำมาส่งวางให้มันเป็นของแท้จริงหยาบมาถูกต้อง ผู้นำส่งวางก็หมดความรับผิดชอบ จะหายตัวไปไหนก็ได้ ผู้ได้รับไม่ต้องนึกถึงไม่ต้องมองที่ผู้นำส่งอีกต่อไป คงอยู่อยู่กับของที่เขานำมาส่งเท่านั้นว่าจะเอาไปใช้ทำอะไรต่อไป แต่ถ้าของส่วนใดยังไม่ใช่ตัวของแท้ที่ถูกต้อง ผู้นำส่งก็ยังเปลืองตัวไม่หมด ยังไม่พ้นความรับผิดชอบ โดยนัยนี้ การทำให้งานและตัวเป็นอิสระจากกันได้ จึงเป็นเครื่องความสำเร็จของหนังสือนี้เท่าที่ทำมาถึงคราวนี้ คงจะยังหวังไม่ได้ว่าจะทำตัวเป็นอิสระได้สิ้นเชิง แต่ก็พึงประกาศให้ทราบความมุ่งหวังไว้ ถ้าผู้เขียนนำเอาตัวพุทธธรรมมาแสดงแก่ผู้อ่านได้สำเร็จ ก็เหมือนกับได้พาผู้อ่านเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาเองแล้ว ผู้อ่านก็ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับผู้เขียนอีกต่อไป พึงตั้งใจสดับและพิจารณาพุทธธรรมที่แสดงโดยตรงออกมาจากพระโอษฐ์ของพระบรมศาสดานั้นอย่างเดียว โดยเหตุที่เน้นหนักในด้านหลักฐาน หนังสือนี้จึงเน้นในด้านหลักการและวิธีปฏิบัติทั่วไปมากกว่าภาคโดยตรง เพราะรายละเอียดของการปฏิบัติขั้นต่อปัจจัยแวดล้อมที่เกี่ยวข้องและสิ่งที่จะต้องปฏิบัติเฉพาะกรณี พร้อมทั้งกลวิธีเหมาะสมอย่างก็ตามหลักการและวิธีที่ปฏิบัติทั่วไปนี้แหละเป็นแหล่งที่มากรายละเอียดของการปฏิบัติ ซึ่งเมื่อเข้าใจดีแล้วย่อมสามารถคิดกำหนดวางรายละเอียดเฉพาะกรณีต่าง ๆ ได้เอง และทั้งมีเครื่องมือสำหรับตรวจสอบความถูกต้องของการปฏิบัติด้วย

เนื้อหาและความสำคัญของเวทนา

เวทนา แปลกันว่า การเสวยอารมณ์ หรือการเสพรสของอารมณ์คือความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ซึ่งจะเกิดขึ้นในทุกครั้งที่มีการรับรู้เป็นความรู้สึกสุข สบาย ถูกใจ ชื่นใจหรือทุกข์บีบคั้นเจ็บปวดหรือไม่ก็เฉย ๆ อย่างหนึ่งใดอย่างหนึ่ง ข้อที่ควรทำความเข้าใจอย่างหนึ่งเกี่ยวกับเวทนา เพื่อป้องกันความสับสนกับสังขารคือเวทนาเป็นกิจกรรมของจิตในขั้นรับ กล่าวคือเกี่ยวข้องกับผลที่อารมณ์มีต่อจิตเท่านั้นหมายความว่าเวทนาจักอยู่ในจำพวกวิบาก ไม่ดีไม่ชั่วลำพังของมัน ยังไม่ใช่ขั้นที่ฝ่ายจำนงหรือกระทำต่ออารมณ์ซึ่งเป็นกิจกรรมของสังขารดังนั้นคำว่าชอบ ไม่ชอบ ชอบใจ ไม่ชอบใจ ตามปกติจะใช้เป็นคำแสดงกิจกรรมในหมวดสังขาร โดยเป็นอาการสืบเนื่องจากเวทนาอีก

ต่อหนึ่ง เพราะคำว่าชอบ ไม่ชอบ ชอบใจ ไม่ชอบใจ แสดงถึงอาการจำนงหรือกระทำต่ออารมณ์ดังจะเห็นได้ในลำดับกระบวนการเช่น

- เห็นรูปที่น่าปรารถนานำใคร่ → เกิดความสุขสบาย → ก็ชอบใจ (ต่ออารมณ์นั้น)
 (จักขุ + อัญญาธรรม → จักขุวิญญาณ) → สุขเวทนา → (สังขาร : ราคะ)
- ได้ยินเสียงที่ไม่น่าปรารถนานำรำคาญ → เกิดความทุกข์ไม่สบาย → ก็ไม่ชอบใจ (ต่ออารมณ์นั้น)
 (โสต + อัญญาธรรม → โสตวิญญาณ) → ทุกขเวทนา → (สังขาร : โทสะ)

ความสำคัญของเวทนา เวทนามีความสำคัญมากเพราะเป็นสิ่งมุ่งประสงค์ เสาะแสวง (หมายถึงสุขเวทนา) และเป็นสิ่งเกียดกั้วเลียงหนี (ทุกขเวทนา) สำหรับสัตว์ทั้งหลายเมื่อมีการรับรู้เกิดขึ้นแต่ละครั้ง เวทนาจะเป็นข้อต่อและเป็นต้นทางแยกที่ชี้แนะหรือส่งแรงผลักดันแก่องค์ธรรมอื่น ๆ ที่จะดำเนินไปในทางใดอย่างไร เช่น ถ้ารับรู้อารมณ์ใดแล้วสุขสบายก็จะกำหนดหมายอารมณ์นั้นมากและในแง่หรือแนวทางที่จะสนองเวทนานั้น และคิดปรุงแต่งเพื่อให้ได้อารมณ์นั้นมาเสพเสวยไปอีกดังนี้ เป็นต้น

๓.๑ ที่มาของเวทนา

“เอเต เต พุราหฺมณ อุโภ อนฺเต อนฺปคมฺ มชฺฌเนน ตถาคโถ ฐมฺมิ เทเสติ : อวิชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ นามรูปจฺจยา สพฺยตณฺ์ สพฺยตณฺปจฺจยา ผสฺสโส ผสฺสปจฺจยา เวทนา ฯลฯ”

“นะพราหฺมณ! ตถาคตฺไม่เอียงเข้าหาที่สุขสองอย่างนั้น ย่อมแสดงธรรมโดยท่ามกลางว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญฺญาณจึงมี เพราะวิญฺญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย อายตนะ ๖ จึงมี เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ฯลฯ”^๑

ในยุคเมื่อ ๒,๖๐๐ ปีล่วงมาแล้ว ในชมพูทวีป (อินเดีย) ในทางสังคม^๒ คนถูกแบ่งออกเป็น ๔ วรรณะตามหลักคำสอนของศาสนาพราหฺมณ มีสิทธิเกียรติฐานะทางสังคมและอาชีพการงานแตกต่างกันไปตามวรรณะของตน ๆ การกำหนดวรรณะ ก็ใช้ชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยก โดยเฉพาะพวกพราหฺมณ ถือตนว่าเป็นวรรณะสูงสุด ส่วนในทางศาสนา พวกพราหฺมณก็ได้พัฒนาคำสอนในด้านพิธีกรรมต่าง ๆ ให้ลึกลับซับซ้อนใหญ่โตโอ้อิ่งขึ้น พร้อมกับที่ไร้เหตุผล มิใช่เพียง

^๑ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ประยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔, (ส.นิ. ๑๖/๑๗๐/๕๐).

^๒ พราหฺมณฆัมมิกสูตร, พุ.สุ. ๒๕/๓๒๒/๓๒๓ และ วาเสฏฐสูตร, พุ. สุ. ๒๕/๓๘๑/๔๕๐.

เพื่อวัตถุประสงค์ทางศาสนาเท่านั้น แต่มุ่งสนองความต้องการของผู้มีอำนาจที่จะแสดงเกียรติยศ ความยิ่งใหญ่ของตน และมุ่งหวังผลประโยชน์ตอบแทนที่จะได้จากผู้มีอำนาจเหล่านั้น พิธีกรรม เหล่านี้ล้วนชักจูงให้คนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้น เพราะหวังผลตอบแทนเป็นทรัพย์สมบัติ และความสุขต่าง ๆ พร้อมกันนี้ ก็ก่อความเดือดร้อนแก่คนชั้นต่ำ พวกทาสกรรมที่ต้องทำงานหนัก และการทารุณต่อสัตว์ด้วยการฆ่าบูชาัญญูครั้งละเป็นจำนวนมาก ๆ และคำสอนของศาสนา พราหมณ์ในยุคนี้ ซึ่งเรียกว่า ยุคอุปนิษัท ก็มีความขัดแย้งกันเองมาก บางส่วนอธิบายเพิ่มเติมเรื่อง พิธีกรรมต่าง ๆ บางส่วนกลับประณามพิธีกรรมนั้น และในเรื่องชีวิตนิรันดรก็มีความเห็นต่าง ๆ กัน มีคำสอนเรื่องอาตมันแบบต่าง ๆ ที่ขัดกัน จนถึงขั้นสุดท้ายว่า อาตมัน คือพรหมัน เป็นที่มาและ แทรกซึมอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง มีภาวะที่อธิบายไม่ได้อย่างที่เรียกว่า “เนติ เนติ” (มิใช่นั่น มิใช่นั่น) เป็นจุดหมายสูงสุดของการบำเพ็ญเพียรทางศาสนา และพยายามแสดงความหมายโต้ตอบปัญหา เกี่ยวกับเรื่องสภาพของภาวะเช่นนี้ พร้อมกับที่หวงแหนความรู้เหล่านี้ไว้ในหมู่พวกตน

นักบวชพวกหนึ่ง ซึ่งเบียดเบียนต่อความไร้สาระแห่งชีวิตในโลกนี้ ก็ได้ไปบำเพ็ญเพียร แบบต่าง ๆ ตามวิธีการของพวกตน ๆ ด้วยหวังว่าจะได้รับชีวิตอมตะหรือผลสำเร็จอันวิเศษ อัจฉริยะต่าง ๆ ที่ตนหวัง ๆ บ้างก็บำเพ็ญตะบะทรมาณตนด้วยประการต่าง ๆ ตั้งตื่นแต่อดอาหารไป จนถึงการทรมาณร่างกายและแปลก ๆ ที่คนธรรมดาคิดไม่ถึงว่าจะเป็นไปได้ บ้างก็บำเพ็ญสมาธิ จนถึงกล่าววาทาปฏิหาริย์ได้ต่าง ๆ บ้างก็สามารถบำเพ็ญจนจนได้ถึงรูปสมบัติ อรูปสมบัติ

อีกด้านหนึ่ง นักบวชประเภทที่เรียกว่าสมณะอีกหลายหมู่หลายพวก ซึ่งได้สละเหย้าเรือนออกบวชแสวงหาจุดหมายชีวิตเช่นเดียวกัน ก็ได้เร่ร่อนท่องเที่ยวไปในบ้านเมืองต่าง ๆ ถกเถียงถามปัญหากันบ้าง ตั้งตนเป็นศาสดาแสดงทศณะของตนต่าง ๆ กันหลายแบบหลายอย่าง จนปรากฏว่า เกิดมีลัทธิต่าง ๆ ขึ้นเป็นอันมาก (ตามหลักฐานในคัมภีร์ว่า ลัทธิทั้งฝ่ายสมณะ และฝ่าย พราหมณ์ แยกเป็นทิวฐิหรือทฤษฏีได้ถึง ๖๒ อย่าง^๑ เฉพาะที่เด่น ๆ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา ถึง ๖๒ ลัทธิ^๒)

สรุปได้ว่ายุคนั้น คนพวกหนึ่งกำลังรุ่งเรืองขึ้นด้วยอำนาจวาสนาและกำลังเพลิ้นเพลิติ มัวเมาแสวงหาทรัพย์สมบัติและความสุขทางวัตถุต่าง ๆ พร้อมกับที่คนหลายพวกกำลังมีฐานะและ ความเป็นอยู่ด้อยลง ๆ ทุกที ไม่ค่อยได้รับความเหลียวแล อีกคนพวกหนึ่ง ก็ปลีกตัวออกไปเสียดจก สังคมทีเดียว ไปมุ่งมั่นค้นหาความจริงในทางปรัชญา โดยมีได้ใส่ใจสภาพสังคมเช่นเดียวกัน

^๑ ที.ที. ๘/๒๗-๘๐/๑๖-๕๕.

^๒ สภาพชมพุกวีปยุคนี้ G. C. Pande Studies in the Origins of Buddhism (India : University of Allahabad 1957), pp. 310-368 เป็นต้น.

เมื่อถึงขั้นนี้ พระองค์ได้เสด็จจาริกไปศึกษาหาความรู้เท่าที่พวกนักบวชสมัยนั้นจะรู้และปฏิบัติกัน ทรงศึกษาทั้งวิธีการแบบโยคะ ทรงบำเพ็ญสมาธิจนได้ฌานสมาบัติ ถึงอุปสมอบัติชั้นสูงสุด ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้ตามวิธีการของโยคะนั้น ทรงบำเพ็ญตบะทรมาณพระองค์ในที่สุดก็ทรงตัดสินใจว่า วิธีการของพวกนักบวชเหล่านี้ทั้งหมด ไม่สามารถแก้ปัญหาตามที่พระองค์ทรงประสงค์ได้ เมื่อเทียบกับชีวิตของพระองค์ก่อนเสด็จออกบรรพชาแล้ว ก็นับว่าเป็นการดำรงชีวิตอย่างเอียงสุดทั้งสองฝ่าย พระองค์จึงทรงหันมาดำเนินการคิดค้นของพระองค์เองต่อมา จนในที่สุดได้ตรัสรู้^๑ ธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบนี้ ต่อมาเมื่อทรงนำไปแสดงให้ผู้อื่นฟัง ทรงเรียกว่า “มัชฌิมนธรรม” หรือหลักธรรมสายกลาง และทรงเรียกข้อปฏิบัติอันเป็นระบบที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้นว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” หรือ “ทางสายกลาง”

๓. ๒ เนื้อหาและสาระสำคัญของเวทนาโดยย่อ^๒

๓.๒.๑ ความเกิดขึ้นของเวทนา

เวทนาจะเกิดขึ้นต้องอาศัยผัสสะ คือการรับรู้ที่เกิดจากอายตนะมีตาเป็นต้นประจวบเหมาะกับการมณีนมีรูปเป็นต้น แล้วเกิดการเห็น การได้ยินเป็นต้น พึงง่าย ๆ แง่หนึ่งว่า เวทนาต้องอาศัยอารมณ์ ถ้าไม่มีอารมณ์ เวทนาจึงเกิดไม่ได้ เวทนาจึงแปลว่าการเสวยอารมณ์ หรือเสพอารมณ์ เมื่อเวทนาต้องอาศัยอารมณ์ สุขที่เป็นเวทนาจึงต้องอาศัยอารมณ์ ฌานสุขอาศัยเฉพาะธรรมารมณ์ อย่างเดียว แต่กามสุขต้องอาศัยอารมณ์ทุกอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งอารมณ์ ๖ อย่าง ที่เรียกว่า กามคุณ ซึ่งเป็นอามิส โลภียปฺปยุชนดำเนินชีวิตโดยมุ่งแสวงหากามคุณ จึงเท่ากับฝากความสุขกับทุกข์ ฝากชีวิตของตนไว้กับอารมณ์เหล่านั้น คราวใดกามคุณารมณ์ พรั่งพร้อมอำนวย ก็สนุกสนานร่าเริง คราวใด กามคุณารมณ์เหล่านั้นผันผวน ปรวนแปรไป หรือขาดแคลน ไม่มีอารมณ์จะเสพอารมณ์ ก็ชบเซาเศร้าสร้อยหงอยละเหี่ย ต่างจากผู้รู้จักความสุขที่ประณีตสูงขึ้น ไป เฉพาะอย่างยิ่งสุขที่ไม่อาศัยเวทนา ซึ่งไม่ฝากชีวิตไว้กับอารมณ์เหล่านั้น ถึงแม้กามคุณารมณ์จะเสื่อมสลายปรวนแปรไปก็ยังคงเป็นสุขอยู่ได้ ผัสสะเป็นปัจจัยแก่เวทนา หมายความว่าเมื่อมีรับรู้อารมณ์แล้วก็ต้องมีความรู้สึกที่เป็นเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่สุขสบาย ก็ทุกข์ ไม่สบายหรือไม่ก็เฉย ๆ

ผัสสะเป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการรับรู้ เมื่อผัสสะเกิดขึ้นแล้ว กระบวนการธรรมก็ดำเนินต่อไปเริ่มแต่ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้น ปฏิกริยาอย่างอื่นของจิตใจ การจำหนาย การนำอารมณ์นั้นไปคิดปรุงแต่ง ตลอดจนการแสดงออกต่าง ๆ ที่สืบเนื่องไปตามลำดับ ในกระบวนการ

^๑ พุทธประวัติตอนนี้ ในสภาราวสูตร, ม.ม. ๑๓/๓๓๘/๓๕๓/๖๖๕-๖๘๘.

^๒ วินัย. ๔/๓๒/๓๕.

ธรรมนี้ สิ่งที่ควรสนใจเป็นพิเศษในการศึกษาขั้นนี้คือความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามา ซึ่งเกิดขึ้นในลำดับถัดจากผัสสะนั่นเอง ความรู้สึกนี้ในภาษาธรรมเรียกว่า “เวทนา” แปลว่า การเสวยอารมณ์หรือการเสพรสอารมณ์คือความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้น โดยเป็น สุขสบาย ไม่สบาย หรือเฉย ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง เวทนานี้ถ้าแบ่งตามทางรับรู้ก็มี ๖ เท่าจำนวนอายตนะคือเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา เกิดจากสัมผัสทางหู เป็นต้น^๑

สรุปว่า กระบวนการเกิดเวทนา เขียนให้เห็นง่าย ๆ ดังนี้

อายตนะ + อารมณ์ + วิญญูณ = ผัสสะ → เวทนา

ทางรับรู้   สิ่งที่ถูกรู้   ความรู้   การรับรู้   ความรู้สึกต่ออารมณ์

เวทนาคือสิ่งทำให้ชีวิตขึ้นกับสิ่งภายนอก ไม่เป็นตัวของตัวเอง เป็นทาสของวัตถุ มักหลอกให้คิดว่าเราเป็นเจ้าของบังคับมันได้ แต่ยิ่งยึดถือครอบครองมันจริงจังมากเท่าใด เราก็ยิ่งหมดอำนาจในตัวกลายเป็นทาสของมันมากขึ้นเท่านั้น ความเป็นทาสหรือขึ้นต่ออามุณนั้นเป็นไปทั้ง ๒ ขั้นตอนคือ ก่อนที่จะได้รับรู้และเสพรส มันเป็นตัวบังคับและกำหนดทิศทางให้เราวิ่งเล่นไปทำการต่าง ๆ เพื่อหาเอาเวทนาที่ชอบมาเสพรส ถ้าเป็นไปอย่างรุนแรงก็คือมีชีวิตอยู่เพื่อมันเท่านั้น ครั้นได้รับเอาเสพรสแล้วมันก็ปรุงแต่งเราให้วิ่งไปตามมันอีก โดยให้เกิดตัณหาตามรัก โกรธ เกลียด โลก หลง แล้วแสดงอาการต่าง ๆ ออกมาตามอำนาจของกิเลสเหล่านั้น เป็นไปตามกระบวนการที่ว่า ตัณหาปรุงให้หาเวทนา พอได้เวทนาแล้ว เวทนาทำให้เราปรุงแต่งตัณหาอีกวนเวียนเรื่อยไป และขั้นสุดท้าย ความเปลี่ยนแปลงผันผวนแปรไปของสิ่งเหล่านั้น แม้ที่เป็นไปตามธรรมดาของธรรมชาติ ก็มีอิทธิพลบีบบังคับเข้ามาถึงชีวิตจิตใจของเรา ทำให้เศร้า โศก ขุ่นหมองทุกข์ระทมกับแค้น ไปตามตัณหา ตัณหาหมายถึงความอยาก ความร่ำรอน ทะยานอยากคืออยากได้หรืออยากเอา อยากเป็นอยากไม่เป็น ต้องเสพร หรือความอยากได้สิ่งเสพรสที่อันนวยสุข เวทนา อยากในภาวะมันคงถาวรของอดีต อยากให้อัตตาพราก ขาดหาย สูญสิ้นไปจากภาวะที่ไม่ปรารถนา

๓.๒.๒ องค์ประกอบของเวทนา

การรับรู้จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีองค์ประกอบเกิดขึ้นครบทั้งสามอย่างคือ อายตนะ อารมณ์ และวิญญูณ ภาวะนี้ในภาษาธรรมมีคำเรียกเฉพาะว่า “ผัสสะ” หรือ “สัมผัส” แปลตามรูปศัพท์ว่า

^๑ เวทนา ๖ (feeling) ๑.จักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา ๒.โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู ๓.ฆานะสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก ๔.ชีวหาสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้ม ๕.กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย ๖.มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ (ส.สพ.๑๘/๔๓๔/๒๘๗)

การกระทบ แต่มีความหมายทางธรรมว่า การประจวบหรือบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ พุดอย่างเข้าใจกันง่าย ๆ ผัสสะก็คือการรับรู้ที่ตัวเอง ผัสสะ หรือสัมผัส หรือการรับรู้ที่มีชื่อเรียกแยกเป็นอย่าง ๆ ไปตามทางรับรู้คืออายตนะนั้นๆ ครบจำนวน ๖ คือจักขุสัมผัส ฆานะสัมผัส จีวาหสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส

ผัสสะการกระทบระหว่างอายตนะภายใน ภายนอก และวิญญาณทางอายตนะนั้น ๆ ผัสสะคือกระบวนการแห่งการรับรู้ที่ดำเนินการได้ โดยการเข้าไปกระทบหรือประจวบกันระหว่างองค์ประกอบสามฝ่ายคืออายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ) กับอารมณ์หรืออายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์) และวิญญาณ (จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานะวิญญาณ จีวาหุวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ) เมื่อการรับรู้เกิดขึ้นครั้งใด เวทนา ความรู้สึกที่เรียกว่า การเสวยอารมณ์ ก็จะต้องเกิดขึ้นในรูปในรูปหนึ่งคือสุขสบาย (สุขเวทนา) ไม่สบาย เจ็บปวด เป็นทุกข์ (ทุกข์เวทนา) หรือไม่ก็เฉย ๆ (อทุกขมสุขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนา) และโดยวิสัยแห่งปุถุชน กระบวนการย่อมไม่หยุดอยู่เพียงแค่นี้ จึงเกิดค้นหา อุปาทานตามมาอย่าง หลีกเลี่ยงไม่ได้

สรุปว่า องค์ประกอบของเวทนาหรือกระบวนการรับรู้มี ๓ อย่าง เขียนให้เห็นง่าย ๆ ดังนี้
 อายตนะ + อารมณ์ + วิญญาณ = ผัสสะ → เวทนา

ทางรับรู้   สิ่งที่ถูกรู้   ความรู้   การรับรู้   ความรู้สึกต่ออารมณ์

เวทนาจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยผัสสะคือการรับรู้ที่เกิดจากอายตนะมีตาเป็นต้น ประจวบกับอารมณ์มีรูปเป็นต้น แล้วเกิดการเห็น ได้ยิน เป็นต้น พุดง่าย ๆ แง่หนึ่งว่า เวทนาต้องอาศัยอารมณ์ ถ้าไม่มีอารมณ์เวทนาจึงเกิดขึ้นไม่ได้ เวทนาจึงแปลว่าเสวยอารมณ์หรือเสพอารมณ์ เมื่อเวทนาต้องอาศัยอารมณ์ สุขที่เป็นเวทนา ก็ต้องอาศัยอารมณ์

๓.๒.๓ ความสำคัญของเวทนา

อารมณ์ที่ปรากฏลักษณะอาการแก่มนุษย์ทางอายตนะต่าง ๆ การรับรู้อารมณ์เหล่านี้ เป็นสิ่งจำเป็นช่วยให้มนุษย์มีความสามารถในการเกี่ยวข้องกับโลก ทำให้ชีวิตอยู่รอดและดำเนินไปด้วยดี ในกระบวนการรับรู้นี้ เวทนา ก็เป็นส่วนประกอบสำคัญอย่างหนึ่งโดยทำหน้าที่เป็นเครื่องชี้บอกให้ทราบว่า อะไรเป็นอันตรายแก่ชีวิต ควรหลีกเลี่ยง อะไรก็เอื้อแก่ชีวิต ควรถือเอาประโยชน์ได้ เวทนาจึงช่วยให้กระบวนการรับรู้ที่ดำเนินต่อไป สามารถสร้างความรู้ความเข้าใจที่ครบถ้วนบริบูรณ์เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น แต่สำหรับมนุษย์ปุถุชน เวทนามิได้มีความหมายเพียงเท่านั้น คือมิใช่เพียงแต่ว่ากระบวนการรับรู้ได้มีส่วนประกอบเพิ่มเข้ามาอีกอย่างหนึ่ง ที่ช่วยเสริมความรู้ให้สมบูรณ์ อันจะทำให้มนุษย์มีความสามารถมากขึ้นในการดำเนินชีวิตที่ดำรง แต่เวทนายังหมายถึงการที่ โลก

มีอะไรอย่างหนึ่งเป็นผลตอบแทนหรือรางวัลแก่มนุษย์ในการเข้าเกี่ยวข้องกับโลกด้วย ผลตอบแทนที่ว่าเป็นคือความเอรีดอรรอย ความชื่นใจที่เกิดจากอารมณ์ซึ่งเรียกว่า สุขเวทนา ในกรณีที่กระบวนการรับรู้ดำเนินมาตามลำดับจนถึงเวทนา ถ้ามนุษย์หันเข้าจับเวทนาไว้ตามความหมายในแง่นี้ มนุษย์ก็จะหันเหออกไปจากกระบวนการรับรู้ ทำให้กระบวนการอื่นอีกอย่างหนึ่ง โอกาสเข้ามารับช่วงแล่นต่อไปแทนที่ โดยเวทนาจะกลายเป็นปัจจัยตัวเอกที่จะก่อให้เกิดผลสืบเนื่องต่อไป พร้อมกันกระบวนการรับรู้ ซึ่งกลายไปเป็นส่วนประกอบแลเดินควบไปด้วย ก็จะถูกกำลังจากกระบวนการใหม่บีบคั้นให้บิดเบือนและเอนเอียงปากความเป็นจริง กระบวนการรับรู้ช่วงที่ว่าเป็นนี้ มักดำเนินไปแบบง่าย ๆ พื้น ๆ คือเมื่อรับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว เกิดความรู้สึกสุขสบายชื่นใจ (เวทนา) ก็อยากได้ (ตัณหา) เมื่ออยากได้ ก็ติดใจพัวพันจนถึงขั้นยึดติดถือมั่น (อุปาทาน) ค้างใจอยู่ไม่อาจจะวางลงได้ ทั้งที่ตามความเป็นจริงไม่อาจถือเอาไว้ได้ เพราะสิ่งนั้น ๆ ล่วงเลยผ่านพ้นหมดไปแล้ว จากนั้นก็เกิดความคิดสร้างภาพต่าง ๆ ที่ให้ตนอยู่ในภาวะครอบครองอารมณ์อันให้เกิดสุข เวทนานั้น พร้อมทั้งคิดปรุงแต่งสร้างวิธีการที่จะให้ได้อารมณ์และสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งอารมณ์นั้น แล้วลงมือกระทำการต่าง ๆ ทางกายบ้าง วาจาบ้าง เพื่อให้ได้มาซึ่งผลที่ต้องการเพื่อจะได้เวทนาที่ขอบใจนั้นยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก บังเกิดเป็นสุขทุกข์แบบซับซ้อนแรงสูง ที่เป็นผลเสกสรรของมนุษย์เอง แล้วหมุนเวียนเข้าวงจรที่เริ่มจากเวทนาใหม่อีก กลายเป็นสังสารวัฏวนอยู่อย่างนั้น ไม่สามารถก้าวต่อไปสู่ผลเลิศอย่างอื่นที่ชีวิตนี้ยังสามารถเข้าถึงได้ยิ่งกว่านั้นขึ้นไป

โดยนัยนี้ จะเห็นว่าช่วงต่อที่กระบวนการจะสืบทอดจากการรับรู้ (ผัสสะ) ต่อไปนั้น เป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างยิ่ง เรียกได้ว่าเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่เดียวและในภาวะเช่นนี้เวทนาเป็นองค์ธรรมที่มีบทบาทสำคัญมาก กระบวนการที่ดำเนินต่อไปจะเป็นอย่างไร ต้องขึ้นต่อบทบาทของเวทนาว่าจะมีลักษณะอย่างไร พอที่สังเกตได้ว่า

ก. กระบวนการ ที่สืบทอดจากผัสสะ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อ ระหว่างกระบวนการรับรู้ที่บริสุทธิ์กับกระบวนการสังสารวัฏ ในกระบวนการรับรู้บริสุทธิ์ เวทนามีบทบาทเป็นเพียงองค์ประกอบย่อย ๆ อย่างหนึ่งซึ่งช่วยให้เกิดความรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ ส่วนในกระบวนการสังสารวัฏ เวทนาเป็นปัจจัยตัวเอกที่มีอิทธิพลครอบงำความเป็นไปของกระบวนการทั้งหมด กล่าวได้ว่า มนุษย์จะคิดปรุงแต่งอย่างไรและทำการอะไร ก็เพราะเวทนา และเพื่อเวทนา หรือชีวิตจะเป็นอย่างไร ก็เพราะเวทนา และเพื่อเวทนา นอกจากนั้นในกระบวนการสังสารวัฏนี้ มนุษย์มิได้หยุดอยู่เพียงแค่นี้เป็นผู้รับรู้อารมณ์เรียนรู้โลกเพื่อเกี่ยวข้องกับจัดการกับโลกอย่างได้ผลดีเท่านั้น แต่ได้ก้าวต่อไปสู่ความเป็นผู้เสพเสวยโลกด้วย

ข. กระบวนกรรม ที่สืบทอดจากผัสสะ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อทางคุณค่าและประโยชน์ทางจริยธรรม ระหว่างความดีกับความชั่ว ระหว่างกุศลกับอกุศล ระหว่างความหลุดพ้นเป็นอิสระกับการหมกติดหมุ่นเวียนอยู่ในสังสารวัฏ.

สรุปว่า เวทนามีความสำคัญมากเพราะเป็นสิ่งมุ่งประสงค์ เสาะแสวงหมายถึงสุขเวทนา และเป็นสิ่งเกลียดกลัวเกลียดหนีหมายถึงทุกข์เวทนา สำหรับสัตว์ทั้งหลายเมื่อรับรู้เกิดขึ้นแต่ละครั้ง เวทนาจะเป็นขั้วต่อและเป็นต้นทางแยกที่ชี้แนะหรือส่งแรงผลักดันแก่องค์กรรมอื่นๆว่าจะดำเนินไปในทางใดอย่างไร เช่น ถ้ารับรู้อารมณ์ใดแล้วสุขสบาย ก็จะกำหนดหมายเอาอารมณ์นั้นมากและในแง่หรือแนวทางที่จะสองเวทนานั้น และคิดปรุงแต่งเพื่อให้ได้อารมณ์นั้นมาเสพเสวยต่อไปอีก ดังนี้ เป็นต้น

๓.๒.๔ ลักษณะทั่วไปของเวทนา^๑ มีดังนี้คือ

๑. เวทนา ๓ คือ ๑) สุข (ทางกายหรือสุขทางใจ) ๒) ทุกข์ (ทางกายหรือทุกข์ทางใจ) ๓) อทุกขมสุข (ไม่ทุกข์ ไม่สุข คือเฉย ๆ บางทีเรียกว่า อุเบกขา)

๒. เวทนา ๕ คือ ๑) สุข (ทางกาย) ๒) ทุกข์ทางกาย ๓) โสมนัส (ดีใจ) ๔) โทมนัส (เสียใจ) ๕) อุเบกขา (เฉย ๆ)

๓. เวทนา ๖ คือ ๑) เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจักขุ ๒) เวทนาเกิดจากสัมผัสทางโสต ๓) เวทนาเกิดจากสัมผัสทางฆานะ ๔) เวทนาเกิดจากสัมผัสทางชีวหา ๕) เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย ๖) เวทนาเกิดจากสัมผัสทางมโน

พระพุทธองค์ทรงแสดงที่สุดโต่งทั้งสองอย่างว่า

“กตเม เทว โย จายั กามสุ กามสุขัลลิกานุโยโค หิโน คมฺโม โปลูซฺชนิโก อนริโย อนตุตสญฺหิตโต โย จายั อตุตทิกมถานุโยโค ทุกฺโข อนริโย อนตุตสญฺหิตโต”

การปฏิบัติที่สุดโต่งสองอย่างนั้นคือความเพลิดเพลิดยินดีในกามคุณ เป็นสิ่งทรมาน เป็นของชาวบ้าน เป็นของคนส่วนใหญ่ มิใช่ของพระอริยะ หาประโยชน์มิได้ และการเบียดเบียนตนให้ลำบากเป็นทุกข์ มิใช่พระอริยะ หาประโยชน์มิได้

เมื่อเราเพลิดเพลิดยินดีในกามสุข เราจะพยายามแสวงหาให้ตนได้รับอยู่เสมอ การแสวงหาเช่นนี้เป็นปฏิบัติที่สุดโต่งที่เรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค ก็ให้ผลเป็นสุขเวทนาเท่านั้น เป็นของทรมาน เป็นของชาวบ้าน ไม่มีประโยชน์ บรรพชิตผู้สละชีวิตแบบชาวโลกแล้วไม่ปฏิบัติ

---

^๑ อ่างแล้ว, พระธรรมปิฎก (ป. อ. ประยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า ๓๗๖-๓๗๗.

แม้การทรมานตนให้เจ็บและลำบาก เช่นการอดน้ำ การอดอาหาร เปลือยกายที่เรียกว่า อตตกิลมณญโยค ก็ให้ผลเป็นทุกข์เวทนาเท่านั้น ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ที่ควรแสวงหาเป็นการปฏิบัติที่สุก โด่งอย่างหนึ่งที่บรรพชิตควรหลีกเลี่ยง เหตุที่นักบวชไม่ควรข้องเกี่ยวกับการปฏิบัติที่สุก โด่ง ๒ อย่างนี้ ก็เพราะว่าผู้ที่สละชีวิตแบบชาวโลก เพื่อขัดเกลากิเลสอันเศร้าหมองคือ ความโลภ ความโกรธและความหลงหรือไม่รู้จริงนั้น ไม่อาจสำเร็จธรรมที่ปรารถนาได้เมื่อพัวพันหมกมุ่นอยู่กับการปฏิบัติทั้ง ๒ อย่างนี้ เพราะความเพลิดเพลนยินดีในกามสุขจะทำให้ความอยากเพิ่มพูนขึ้น และการทรมานตนให้เจ็บปวด ลำบากก็จะทำให้เกิดความโกรธสะสมอยู่ในจิตใจ รวมความว่า ความสุข เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นในทางจริยธรรม และพระพุทธศาสนาก็สนับสนุนให้ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงภาวะที่เสวยความสุขได้ในระดับต่าง ๆ มากมายหลายระดับ โดยเฉพาะเน้นให้พยายามบรรลุความสุขประณีตด้านในที่ไม่ต้องต้องอาศัย ซึ่งมีประโยชน์ทางจริยธรรมมาก ส่วน กามสุข ไม่จำเป็นต้องสนับสนุน เพราะคนคอยแต่จะหมกมุ่นกันเกินพออยู่แล้ว แต่กระนั้นก็ไม่สนับสนุนให้ติดพันในความสุขชนิด ๆ ใด ยิ่งกว่านั้น พุทธศาสนาสอนใจการสร้างความพร้อมที่จะมีความสุข หรือการทำตนให้พร้อมที่จะมีความสุข มากยิ่งกว่าการสร้างภาวะแห่งการเสวยสุขต่างระดับต่างประเภทนั้นเสียอีก

ความสุขเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นยิ่งในทางจริยธรรมและพระพุทธศาสนาก็สนับสนุนให้ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงภาวะที่จะเสวยความสุขได้ในระดับต่าง ๆ มากมายหลายระดับ โดยเฉพาะเน้นให้พยายามบรรลุความสุขประณีตด้านในที่ไม่ต้องอิงอาศัยอามิส ซึ่งมีประโยชน์ทางจริยธรรม (กามสุขไม่จำเป็นต้องสนับสนุน เพราะคนคอยแต่จะหมกมุ่นกันเกินพออยู่แล้ว) แต่กระนั้นก็ไม่สนับสนุนให้ติดพันในความสุขชนิดใด ๆ ใด ยิ่งกว่านั้น พุทธศาสนาสอนใจการสร้างความพร้อมที่จะมีความสุขหรือการทำตนให้พร้อมที่จะมีความสุข มากยิ่งกว่าการสร้างภาวะแห่งการเสวยสุขต่างระดับต่างประเภทนั้นเสียอีก ภาวะพร้อมที่จะมีความสุขนี้เมื่อบรรลุถึงแล้ว ผู้บรรลุสามารถเลือกเสวยความสุขระดับต่างๆที่ตนเองสร้างไว้ก่อนแล้วได้ตามที่พอใจ อนึ่งภาวะพร้อมที่เสวยสุขนี้เป็นความสุขเองด้วยในตัวและเป็นความสุขที่เหนือกว่าสุขอื่นทั้งหมด ทั้งนี้เพราะมันไม่มีสิ่งที่เป็นเชื้อมูลของความทุกข์เหลือติดอยู่ และเพราะการที่ไม่มีเชื้อทุกข์เหลืออยู่นี้เองจึงกลับทำให้ผู้บรรลุสามารถเสวยความสุขอย่างอื่นได้อย่างดีสมบูรณ์คือทำให้ความสุขเหล่านั้นไม่เป็นทางก่อโทษก่อทุกข์แก่ผู้เสวยมันหรือผู้อื่นได้อีก ภาวะพร้อมที่จะเสวยสุขซึ่งเป็นความสุขด้วยในตัวของมันเองนี้คือลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของนิพพาน

ลักษณะที่ชวนให้สับสนหรือหลงเข้าใจผิดเรื่องเวทนา มนุษย์ปฏุชนทั่วไปมีชีวิตที่วุ่นวายกับความเป็นอยู่ด้วยกาย ความเป็นไปทางวัตถุ เรื่องราวและเหตุการณ์ที่มักเครียดและร้อนรุ่ม เมื่อพบปรากฏการณ์ที่เห็นพันวิสัยกาย หรือเหนือวัตถุ และลักษณะอาการที่สงบเย็นดุจซึ่ง อันเห็นว่า

เป็นผลสำเร็จทางจิต เป็นภาวะที่แปลกสะกด ก็รู้สึกประทับใจได้ง่ายและเพราะขาดความรู้พื้นฐานทางด้านจิตใจก็ไม่สามารถแยกแยะพิจารณาว่าอันไหนเป็นอย่างไร จึงหลงเอาผลสำเร็จต่างระดับต่างประเภทมาสับสนปนเปกัน อย่างว่าแต่ปุณฺณสามัญญผู้เข้ามาเห็นมาเกี่ยวกับจะหลงเลยแม้แต่ตัวผู้ปฏิบัติได้ผลสำเร็จเหล่านั้นเองก็หลงสับสนได้มาก ดังนั้นความรู้ที่จะจำแนกให้ถูกต้องหรืออย่างน้อยการมีความเข้าใจพื้นฐานที่จะให้มีสติยังพิจารณาไตร่ตรองเสียก่อนจึงมีประโยชน์ที่จะช่วยป้องกันความหลงผิดและการปฏิบัติพลาดพร้อมทั้งผลเสียอื่น ๆ ที่จะเกิดตามมา

สรุป เวทนามี ๓ ลักษณะอาการ คือความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ซึ่งจะเกิดขึ้นทุกครั้งที่มีการรับรู้เป็นความรู้สึกสุข สบาย ใจเรียกว่า สุขเวทนา หรือความรู้สึกทุกข์ใจ บีบคั้น เจ็บปวด เรียกว่า ทุกขเวทนา หรือไม่ก็เฉย ๆ อย่างใดอย่างหนึ่งเรียกว่า อุเบกขาเวทนา หรือ เมื่อใด เข้าใจตามเป็นจริงว่าเวทนาทั้ง ๓ คือ สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี อุทกขมสุขก็ดีล้วนมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่ปัจจัยต่าง ๆ ประดู่งต่างขึ้น เป็นของอาศัยกัน ๆ เกิดขึ้น มีอันจะต้องสิ้น ต้องสลาย ต้องจางหาย ต้องดับไป เป็นธรรมดา แล้วหมดความใคร่หาติดในเวทนาทั้ง ๓ นั้น จนจิตหลุดพ้นเป็นอิสระได้แล้ว เมื่อนั้นจึงจะประสบสุขเหนือเวทนาหรือสุขที่ไม่เป็นเวทนา ไม่อาศัยการเสวยอารมณ์ ที่เป็นขั้นสูงสุด หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญญลักษณะแปลว่าลักษณะที่ทั่วไปหรือเสมอเหมือนกันแก่สิ่งทั้งปวง ซึ่งได้ความหมายเท่ากัน เพื่อเข้าใจง่าย ๆ จะแสดงโดยย่อดังนี้ ๑) อนิจจตา (Impermanence) ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป ๒) ทุกขตา (Stress and Conflict) ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดัน ฝืนและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ประดู่งต่างให้สภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไปจะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัว ไม่ให้ความสมอยากแท้จริงหรือความพึงพอใจเต็มที่แก่ผู้อยากด้วยค้นหา และก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เข้าไปอยากเข้าไปยึดด้วยค้นหาอุปาทาน ๓) อนัตตา (Soullessness หรือ Non-Self) ความเป็นอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง

๓.๒.๕ เวทนาในอริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เนื้อความทั้งหมดที่ได้แสดงมาในหนังสือพุทธธรรมเล่มนี้ ก็รวมลงในอริยสัจ ๔ ได้ทั้งหมด ดังนั้นจึงใช้หลักอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นข้อที่ควรทราบบางประการเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ มีดังต่อไปนี้

ฐานะและความสำคัญของอริยสัจ “บุคคลครองชีวิตประเสริฐ (พรหมจรรย์) อยู่กับพระเจ้าผู้มีพระภาคเจ้าก็เพื่อการรู้ การเห็น การบรรลุ การกระทำให้แจ้ง การเข้าถึงสิ่งที่ยังไม่รู้ ยังไม่เห็น

ยังไม่บรรลุ ยังไม่กระทำให้แจ้ง ยังไม่เข้าถึง (กล่าวคือข้อที่ว่า) นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา”^๑

มีสิ่งหนึ่งที่ถือว่าเป็นลักษณะของคำสอนในพระพุทธศาสนาคือการสอนความจริงที่เป็นประโยชน์กล่าวคือความจริงที่นำไปใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตได้ ส่วนสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แม้เป็นความจริงก็ไม่สอน และอริยสัจนี้ถือว่าเป็นความจริงที่เป็นประโยชน์นี้ โดยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงไม่ทรงสนพระทัยและไม่ยอมทรงเสียเวลาในการถกเถียงปัญหาทางอภิปรัชญาต่าง ๆ พระพุทธเจ้าตรัสว่าสิ่งที่พระองค์ตรัสรู้มีมากมาย แต่ทรงนำมาสอนเพียงเล็กน้อยเหตุผลที่ทรงกระทำเช่นนั้น ก็เพราะทรงสอนแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ใช้แก้ปัญหาได้ และสิ่งที่ประกอบด้วยประโยชน์ใช้แก้ปัญหาได้นั้นก็คืออริยสัจ ๔ นั่นเอง

อริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมจำเป็นทั้งสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ พระพุทธเจ้าทรงย้ำให้ภิกษุทั้งหลายสอนให้ชาวบ้านรู้เข้าใจอริยสัจ ดังบาลีว่า “ภิกษุทั้งหลาย ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่พวกเขาพึงอนุเคราะห์ก็ดี เหล่าชนที่พอจะรับฟังคำสอนก็ดี ไม่ว่าจะเป็นมิตร เป็นผู้ร่วมงาน เป็นญาติ เป็นสายโลหิตก็ตาม พวกเขาพึงชักชวน พึงสอนให้ดำรงอยู่ ให้ประดิษฐานอยู่ในการตรัสรู้ตามเป็นจริงซึ่งอริยสัจ ๔ ประการ”^๒

หลักการหรือสาระสำคัญของวิธีคิดแบบอริยสัจก็คือ การเริ่มต้นจากปัญหาหรือความทุกข์ที่ประสบ โดยกำหนดรู้ ทำความเข้าใจกับปัญหาคือความทุกข์นั้นให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข ในเวลาเดียวกันกำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่และเป็นไปได้อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหาโดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้นั้น ในการคิดตามวิธีนี้ จะต้องตระหนักถึงกิจหรือหน้าที่พึงปฏิบัติต่ออริยสัจแต่ละข้ออย่างถูกต้องด้วย เพื่อให้มองเห็นเค้าความในเรื่องนี้จะกล่าวถึงหลักอริยสัจและวิธีปฏิบัติโดยย่อดังนี้

ขั้นที่ ๑ทุกข์ คือสภาพปัญหา ความคับข้อง ดิดขัด กดดัน บีบคั้น บกพร่อง ที่เกิดมีแก่ชีวิตที่ตนได้ประสบ ซึ่งเมื่อว่าอย่างกว้างที่สุดก็คือภาวะที่สังขารหรือนามรูปหรือขั้น ๕ หรือโลก และชีวิตตกอยู่ในอำนาจของกฎกรรมดา เป็นของไม่เที่ยงคงที่ ถูกเหตุปัจจัยต่างๆ กดดันบีบคั้นและขึ้นต่อเหตุปัจจัย ไม่มีตัวตนที่จะอยู่ในอำนาจครอบครองบังคับได้จริงนั่นเอง สำหรับทุกข์นี้เรามีหน้าที่เพียงกำหนดรู้ คือทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตให้ชัด เหมือนอย่างแพทย์กำหนดรู้หรือตรวจให้รู้ว่าเป็นอาการของโรคอะไร เป็นที่ไหน หน้าที่นี้เรียกว่า ปริณญา เราไม่มีหน้าที่เอาทุกข์มา

^๑ อ.นวก. ๒๓/๒๑๓/๓๕๕.

^๒ ต.ม. ๑๕/๑๓๐๖/๕๔๔.

ครุ่นคิดมาแบกไว้หรือคิดขัดเคืองเป็นปฏิบัติกับความทุกข์หรือห่วงกังวลอยากหายทุกข์ เพราะคิดอย่างนั้นมีแต่จะทำให้ทุกข์เพิ่มขึ้นเราอยากแก้ทุกข์ได้ แต่เราก็แก้ทุกข์ด้วยความอยากไม่ได้ เราต้องแก้ด้วยรู้มันและกำจัดเหตุของมัน ดังนั้นจะอยากไปก็ไม่มีประโยชน์ มีแต่โทษเพิ่มขึ้น ชั้นนี้นอกจากกำหนดรู้แล้วก็เพียงวางใจวางท่าที่แบบรู้เท่าทันคตินิยมตามที่กล่าวแล้วในชั้นที่ ๑ ของข้อมีสาม เมื่อกำหนดรู้ทุกข์หรือเข้าใจปัญหาเรียกว่าปริญา ก็เป็นอันปฏิบัติหน้าที่ต่อทุกข์หรือต่อปัญหาเสร็จสิ้น ฟังก้าวไปสู่ขั้นที่สองทันที

ขั้นที่ ๒ สมุทัย คือเหตุเกิดแห่งทุกข์หรือสาเหตุของปัญหา ได้แก่เหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้าสัมพันธ์ขัดแย้งส่งผลสืบทอดกันมาจนปรากฏเป็นสภาพบีบคั้น กดดัน คับข้อง ติดขัด อึดอัด บกพร่อง ในรูปต่าง ๆ แปลกๆกันไป อันจะต้องค้นหาให้พบ แล้วทำหน้าที่ต่อมันให้ถูกต้องคือปราบ ได้แก่ กำจัดหรือละเสีย ตัวเหตุแกนกลางที่ยืนพื้นหรือยืนโรงกำกับชีวิตอยู่ควบคู่กับความทุกข์พื้นฐานของมนุษย์พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ ทั้งระดับตัวแสดงหน้าโรงคือค้นหา และระดับเต็มกระบวนการหรือเต็มโรง คือการสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัยตามหลักปฏิจาสุมุบาท เมื่อประสบทุกข์หรือปัญหาจำเพาะแต่ละกรณีก็ต้องพิจารณาสืบสาวหาสาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่วิธีที่ ๑ ถ้าเป็นปัญหาเกี่ยวกับปัจจัยด้านมนุษย์ก็พึงนำเอาตัวเหตุแกนกลางหรือเหตุยืนโรงมาพิจารณาร่วมกับเหตุปัจจัยเฉพาะกรณีด้วย เมื่อสืบค้นวิเคราะห์และวินิจฉัยจับมูลเหตุของปัญหาซึ่งจะต้องกำจัดหรือแก้ไขได้แล้วก็เป็นอันเสร็จสิ้นการคิดขั้นที่สอง

ขั้นที่ ๓ นิโรธ คือความดับทุกข์ ความพ้นทุกข์ ภาวะไร้ทุกข์ ภาวะพ้นปัญหา หมดหรือปราศจากปัญหา เป็นจุดหมายที่ต้องการ ซึ่งเรามีหน้าที่ สัจฉิกิริยา หรือประจักษ์แจ้ง ทำให้เป็นจริง ทำให้สำเร็จหรือบรรลุดัง ในขั้นนี้จะต้องกำหนดได้ว่าจุดหมายที่ต้องการคืออะไร การที่ปฏิบัติอยู่นี้หรือจะปฏิบัติเพื่ออะไร จะทำกันไปไหนจุดหมายนั้นเป็นไปได้หรือไม่เป็นไปได้อย่างไร มีหลักการในการเข้าถึงอย่างไร มีจุดหมายรองหรือจุดหมายลดหลั่นแบ่งเป็นขั้นตอนในระหว่างได้อย่างไรบ้าง

ขั้นที่ ๔ มรรค คือทางดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์หรือวิธีแก้ไขปัญหา ได้แก่วิธีการและรายละเอียดสิ่งที่จะต้องปฏิบัติ เพื่อกำจัดเหตุปัจจัยของปัญหาให้เข้าถึงจุดหมายที่ต้องการ ซึ่งเรามีหน้าที่ ภาวนา คือปฏิบัติหรือลงมือทำ สิ่งทีพึงทำในขั้นของความคิดก็คือกำหนดวางวิธีการแผนการและรายการสิ่งที่จะต้องทำ ซึ่งจะช่วยให้แก้ไขสาเหตุของปัญหาได้สำเร็จโดยสอดคล้องกับจุดหมายที่ต้องการ

รวมความว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระองค์ได้ตรัสแสดงไว้ที่เป็นหลักสำคัญใหญ่มี ๒ นัย คือ ปฏิจาสุมุบาทและนิพพาน กับอริยสัจ ๔ ทั้งสองนัยว่าโดยเนื้อหาสาระสำคัญแล้วก็เหมือนกัน แต่พิจารณาต่างแง่กันคือ

๑. ปฏิจสุมุปบาทและนิพพาน ตรัสในคราวปรารภที่จะทรงเริ่มประกาศธรรมว่า สิ่งที่ตรัสรู้ซึ่งยากยิ่งที่สัตว์ทั้งหลายจะเข้าใจ การตรัสในแง่นี้หมายความว่า ปฏิจสุมุปบาทและนิพพานเป็นส่วนเนื้อหาของธรรมการตรัสรู้ หรือพูดให้สัมพันธ์กับนัยที่สองว่าเป็นส่วนแก่นแท้ของอริยสัจ เป็นตัวแท้ ๆ ล้วน ๆ ของธรรมซึ่งเข้าใจได้ยากอย่างยิ่ง

๒. อริยสัจ ๔ ตรัสในคราวทรงเล่าลำดับแห่งการปฏิบัติจนตรัสรู้ของพระองค์เอง และในคราวทรงแสดงธรรมสั่งสอนผู้อื่น เริ่มต้นในปฐมเทศนา การตรัสในแง่นี้หมายความว่า อริยสัจ ๔ คือธรรมที่ได้ตรัสรู้ทั้งหมดซึ่งปรากฏในรูปลักษณะที่จัดเข้าลำดับเป็นกระบวนการขั้นตอนโดยคำนึงถึงความสามารถที่จะเข้าใจและการใช้ประโยชน์ของมนุษย์เพื่อมุ่งให้สอนเข้าใจง่ายและปฏิบัติได้ผล

พูดอีกอย่างหนึ่ง ปฏิจสุมุปบาทและนิพพาน เป็นตัวธรรมล้วนๆ ตามธรรมชาติ ส่วนอริยสัจ๔เป็นหลักธรรมในรูปแบบที่มนุษย์จะเข้าไปเกี่ยวข้องและพูดได้ว่าอริยสัจ ๔ คือธรรมทั้งหมดมีจุดซึ่งเป็นแก่นแท้เข้าใจยากที่สุดอยู่ที่ปฏิจสุมุปบาทและนิพพานเท่านั้น ถ้าเข้าใจปฏิจสุมุปบาทและนิพพานแล้วก็เป็นอันเข้าใจพุทธธรรมทั้งหมด

สรุปว่า กิจในอริยสัจเป็นสิ่งสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งเกี่ยวกับอริยสัจคือการรู้และทำหน้าที่ต่ออริยสัจแต่ละข้อให้ถูกต้องในการแสดงอริยสัจที่ดี ในการปฏิบัติธรรมตามหลักอริยสัจที่ดี จะต้องให้อริยสัจแต่ละข้อสัมพันธ์ตรงกันกับหน้าที่หรือกิจต่ออริยสัจข้อนั้น จึงจะเชื่อว่าเป็นการแสดงอริยสัจและเป็นการปฏิบัติธรรมโดยชอบ มิฉะนั้นจะทำให้เกิดความผิดพลาดทั้งในความเข้าใจและการประพฤติปฏิบัติ แม้แต่ความเข้าใจผิดบางอย่างเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเช่นเห็นว่าพระพุทธศาสนาสอนให้มองโลกในแง่ร้ายเป็นต้น ก็เกิดการไม่เข้าใจกิจในอริยสัจนี้ด้วย

๓.๒.๖ เวทนาในนิรณัน ๕

สิ่งที่ต่อไปนี้ ไม่ใช่สมาธิ แต่เป็นปฏิบัติ เป็นศัตรูของสมาธิ เป็นสิ่งที่ต้องกำจัดเสียจึงจะเกิดสมาธิได้หรือจะพูดว่าเป็นสิ่งที่ต้องกำจัดเสียด้วยสมาธิก็ได้ สิ่งเหล่านี้มีชื่อเฉพาะเรียกว่า นิรณัน

นิรณัน แปลว่า เครื่องกั้น เครื่องขัดขวาง แปลเอาความตามหลักวิชาว่า สิ่งที่เกิดกั้นการทำงานของจิต สิ่งที่ขัดขวางความติงามของจิต สิ่งที่ยกกำลังปัญญา หรือแสดงให้เป็นวิชาการยิ่งขึ้นว่า สิ่งที่ยกจิตไม่ให้ก้าวหน้าในกุศลธรรม ธรรมฝ่ายชั่วที่ยกจิตไม่ให้บรรลุคุณความดีหรืออกุศลธรรมที่ทำให้เศร้าหมองและทำปัญญาให้อ่อนกำลัง

คำอธิบายลักษณะของนิรณันที่เป็นพุทธพจน์มีว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ เป็นเครื่องปิดกั้น (กุศลธรรม) เป็นเครื่องห้าม (ความเจริญอกงาม) ขึ้นกดทับจิตไว้ ทำ

ปัญญาให้อ่อนกำลัง”^๑ “เป็นอุปกิเลสแห่งจิต (สนิมใจหรือสิ่งที่ทำให้ใจเศร้าหมอง) ทำให้ปัญญาอ่อนกำลัง”^๒ และว่า “ธรรม๕ ประการเหล่านี้ เป็นนิเวศน์ ทำให้มีคบอด ทำให้ไร้จักขุ ทำให้ไม่มีญาณ (สร้างความไม่รู้) ทำให้ปัญญาคับข้องเสริมความคับแคบ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน”^๓

นิเวศน์ ๕ อย่างนี้พึงระวังอย่านำมาสับสนกับสมณะหรือสมาธิ หากพบที่ใดพึงตระหนักไว้ว่านี่ไม่ใช่สมณะ นี่ไม่ใช่สมาธิ นิเวศน์ ๕ อย่างนั้นคือ

๑. กามฉันท์ ความอยากได้อะไร (แปลว่าความพอใจในกาม) หรืออภิชฌา ความเพ่งเล็งอยากได้ หมายถึงความอยากได้กามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา นำใคร่ นำพอใจเป็นกิเลสพวกโลภะ จิตที่ถูกล่อด้วยอารมณ์ต่าง ๆ คิดอยากได้นอนอยากได้นี้ คิดใจโน้น คิดใจนี้คอยเขวออกไปหาอารมณ์อื่น ครุ่นข้องอยู่ ย่อมไม่ตั้งมั่น ไม่เดินเรียบไปไม่อาจเป็นสมาธิได้

๒. พยาบาท ความขัดเคืองแค้นใจ ได้แก่ความขัดใจ แค้นเคือง เกลียดชัง ความผูกใจเจ็บ การมองในแง่ร้าย การคิดร้าย มองเห็นคนอื่นเป็นศัตรู ตลอดจนความโกรธ ความหงุดหงิด ฉุนเฉียว ความรู้สึกขัดใจ ไม่พอใจต่าง ๆ จิตที่มีวาทะทบนั่นกระทบนี่ สะดุดนั่นสะดุดนี้ เดินไม่เรียบ ไม่ไหลเนื่อง ย่อมไม่อาจเป็นสมาธิ

๓. ถีนมิทธะ ความหดหู่และเซื่องซึม หรือหือเซ็งและซึม แยกเป็นถีนะ ความหดหู่ ห่อเหี่ยว ถดถอย ระย่อ ท้อแท้ ความซบเซา เหงาหงอย ละเหี่ยว ที่เป็นอาการของจิต กับมิทธะ ความเซื่องซึม เถื่อยเฉา ง่วงเหงาหาวนอน โง่งงง อืดอาด มึนมัว ตื้อตัน อาการซึม ๆ เฉา ๆ ที่เป็นไปทางกาย จิตที่ถูกอาการทางกายและทางใจอย่างนี้ครอบงำ ย่อมไม่เข้มแข็ง ไม่คล่องตัว ไม่เหมาะแก่การใช้งาน จึงไม่อาจเป็นสมาธิได้

๔. อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านและเดือดร้อนใจ แยกเป็นอุทธัจจะ ความที่จิตฟุ้งซ่าน ไม่สงบ สาย พร่า พล่านไป กับกุกกุกจะ ความวุ่นวายใจ รำคาญใจ ระแวง เดือดร้อนใจ ยุ่งใจ กลุ้มใจ กังวลใจ จิตที่ถูกอุทธัจจกุกกุกจะครอบงำย่อมพล่าน ย่อมกว้างไป ไม่อาจสงบลงได้ จึงไม่เป็นสมาธิ

๕. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ได้แก่ ความเคลือบแคลง ไม่แน่ใจ สงสัย เกี่ยวกับพระศาสนา พระธรรม พระสงฆ์ เกี่ยวกับลึกลง เป็นต้น พุคสัน ๆ ว่ากลางแคลงในกุศลธรรมทั้งหลาย ตัดสินไม่ได้เช่นว่าธรรมนี้มีคุณค่า มีประโยชน์ควรแก่การปฏิบัติหรือไม่ จะได้จริงหรือไม่

^๑ ส.ม. ๑๘/๔๕๕/๑๓๕.

^๒ ส.ม. ๑๘/๔๕๐/๑๓๓.

^๓ ส.ม. ๑๘/๕๐๑/๑๓๖.

คิดแยกไปสองทาง กำหนดไม่ลง จิตที่ถูกวิจิตรจนขาดไว้กวนไว้ให้ค้างให้พราลงเลอยู่ ย่อมไม่อาจ
แน่วแน่เป็นสมาธิ

ในสมัยพุทธกาล การบรรลุธรรมจะเป็นไปอย่างง่ายดาย เพราะผู้คนไม่ได้ถูกโปรแกรม
ให้เกิดสัญญาและสังขารที่เหมือนซอฟต์แวร์ไว้แล้ว แต่ทว่าจิตจะปล่อยวางและว่างพอที่จะเห็น
สังขารตรงนี้เพียงแต่การเห็นสังขารหรือปรากฏการณ์ธรรมดา ก็บรรลุคุณวิเศษได้ทันที

ตรงกันข้ามกับผู้คนสมัยนี้ ถูกอบรมให้เกิดความลังเลสงสัยในทุกสิ่ง ถูกอบรมให้เข้าใจ
ว่าพัฒนาการคือการต้องเปลี่ยนแปลงทุกสิ่งตามทฤษฎี เราจึงมีการทำนาทำไร่แบบสุดลูกหูลูกตา
มีการเกษตรการอุตสาหกรรม การแพทย์ การสาธารณสุขฯลฯ ชนิดเพื่อมวลชน

สรุปว่า หลักการศุครู้หรือบรรลุธรรมจึงถูกขัดขวางด้วยนิรันดร์ ๕ ที่ถูกสั่งสมไว้มากมาย
เช่น

กามฉันท คือสั่งสมความพอใจในกามวัตถุ เครื่องถ่ออายตนะภายนอกทางตา ทางหู
ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย

พยาบาท คือสั่งสมความไม่พอใจในกามวัตถุ เห็นวัชพืช เห็นถุงพลาสติก เห็นอะไรที่
ไม่ได้ตั้งใจ ฟังเพลงซ้ำไปเร็วไป กลิ่นหอมไป เหม็นไป ลิ้นชอบรสนี้มากไป เกลียดรสนั้นมากไป
เป็นลักษณะที่เป็นผลสะท้อนกลับกามฉันท

อุทธัจจกุกกัจจะ คือฟุ้งซ่านในการวางแผนเพื่อให้ได้สิ่งที่ตนอยาก (กามตัณหา ภวตัณหา
วิภวตัณหา) และกุกกัจจะ ราคามูใจในอุปสรรคเครื่องกีดขวางตัณหาทุกประการ (ปล่อยวางไม่เป็น)

ถีนมิทธะ คือเกิดจากเมากามฉันทมากเกินไป ได้รับปัจจัยเข้าสู่ทวารตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
มากไป ทำให้เกิดง่วงเหงาหาวนอน

วิจิกิจฉา ถูกสอนให้อหังการ ทำเป็นว่ารู้ดีไปทุกอย่าง เช่นการรู้ดีในการถาม รู้ดีในการ
วิจารณ์ รู้ดีในการประเมิน เป็นการฝึกมานะคืออกุศลกรรมให้เข้มแข็ง

๓.๒.๗ เวทนากับอายตนะ

เวทนาในฐานะแดนรับรู้และเสพเสวยของอายตนะ ๖ โดยสัมพันธ์กับโลก ชีวิต
ตามความหมายของมนุษย์ อายตนะ ๖ คือแดนรับรู้และเสพเสวยโลก ซึ่งเป็นช่องทางที่ชีวิตติดต่อกับ
โลก ถึงแม้ว่าชีวิตจะประกอบด้วยชั้น ๕ ซึ่งแบ่งออกไปเป็นหน่วยย่อยต่าง ๆ มากมาย ก็ตาม
แต่ในทางปฏิบัติ คือในการดำเนินชีวิตทั่วไป มนุษย์ไม่ได้เกี่ยวข้องกับส่วนประกอบ
เหล่านั้นโดยทั่วถึงแต่อย่างใด

ส่วนประกอบหลายอย่างมีอยู่และทำหน้าที่ของมันไปโดยมนุษย์ไม่รู้จัก หรือแม้รู้จัก
ก็ไม่ได้นึกเลย เช่น ในด้านรูปธรรม อวัยวะภายในร่างกายหลายอย่าง ทำหน้าที่ของมันอยู่โดย

มนุษย์ผู้เป็นเจ้าของไม่รู้และไม่ได้ใส่ใจที่จะรู้ จนบางครั้งอาจเกิดความวิปริตหรือทำหน้าที่บกพร่องขึ้น มนุษย์จึงหันมาสนใจ แม้อင်္ค์ประกอบต่าง ๆ ในกระบวนการฝ่ายจิต (ขั้น ๕) ก็เช่นเดียวกัน การศึกษาวิเคราะห์ห้องคัมภ์ประกอบต่างๆ และกระบวนการทำงานทางร่างกาย เราปล่อยให้มันเป็นภาระของนักศึกษาทางแพทยศาสตร์และชีววิทยา แต่คนทั่วไป ความหมายของชีวิตอยู่ที่ชีวิตในทางปฏิบัติ หรือชีวิตที่ดำเนินอยู่เป็นประจำในแต่ละวัน ซึ่งได้แก่การติดต่อเกี่ยวข้องกับโลก สิ่งที่ทำให้ความหมายแก่ชีวิตก็คือการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกหรือชีวิตตามความหมายของมนุษย์คือชีวิต โดยความสัมพันธ์กับโลก

ชีวิตในทางปฏิบัติหรือชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลกนี้ แบ่งออกได้เป็น ๒ ภาค แต่ละภาคมีระบบการทำงานซึ่งอาศัยช่องทางที่ชีวิตจะติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกได้ ซึ่งเรียกว่า “ทวาร” แปลว่า ประตู ช่องทาง ดังนี้ ๑) ภาครับรู้และเสพเสวยโลก อาศัยทวาร ๖ (Sense -doors) คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สำหรับรับรู้และเสพเสวยโลกซึ่งประกอบแก่นมนุษย์โลกลักษณะและอาการต่างๆ ที่เรียกว่า อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ๒) ภาคแสดงออกหรือกระทำต่อโลก อาศัยทวาร ๓ (channels of action) คือ กาย วาจา ใจ (กายทวาร วจิตทวาร มโนทวาร) สำหรับกระทำต่อโลก โดยแสดงออกเป็นการทำ การพูด และการคิด (กายกรรม วจิตกรรม มโนกรรม) คำว่า “ทวาร ในทวาร ๖” ท่านนิยมเปลี่ยนไปใช้คำว่า “อายตนะ” ซึ่งแปลว่า แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือทางรับรู้ ดังนั้นในการศึกษาเรื่องนี้ต่อไป จะใช้คำว่า “อายตนะ” แทนคำว่า “ทวาร”

คำว่า อายตนะ แปลว่า ที่ต่อ หรือแดน หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ แปลว่าอย่างง่าย ๆ ว่า ทางรับรู้ มี ๖ อย่าง ดังที่เรียกในภาษาไทยว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^๑ ที่ว่าต่อหรือเชื่อมต่อ ให้เกิดความรู้ นั้น ต่อหรือเชื่อมต่อ หมายถึง เชื่อมต่อกับโลกคือสภาพแวดล้อมภายนอก แต่โลกนั้นปรากฏลักษณะอาการแก่นมนุษย์เป็นส่วน ๆ ด้าน ๆ ไป เท่าที่มนุษย์จะมีแดนหรือเครื่องมือสำหรับรับรู้ คือ เท่าจำนวนอายตนะ ๖ เท่านั้น ดังนั้นอายตนะทั้งหก จึงมีคู่ของมันอยู่ในโลกเป็นสิ่งที่รับรู้สำหรับแต่ละอย่าง ๆ โดยเฉพาะ สิ่งที่ถูกรับรู้หรือลักษณะอาการต่าง ๆ ของโลก เหล่านี้ เรียกชื่อว่าอายตนะเหมือนกัน เพราะเป็นสิ่งที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือเป็นแหล่งความรู้เช่นเดียวกันแต่เป็นฝ่ายภายนอก แยกประเภทอายตนะเป็น ๒ อย่าง คืออายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจนึก โดยทั่วไป

^๑ วิสุทธิ. ๓/๖๑ ; สงคห. ฎีกา ๒๒๗ พระอรุณกถาจารย์อธิบายว่า “อายตนะ” มีความหมายหลายนัย เช่น แปลว่า เป็นที่สืบต่อแห่งจิตและเจตสิกคือเป็นที่ที่จิตและเจตสิกทำหน้าที่กันถ้วน เป็นที่แผ่ขยายจิตและเจตสิกให้กว้างขวางออกไป, เป็นตัวการนำสังสารทุกข์อันยึดเชื้อให้ดำเนินสืบต่อ ไปอีก, เป็นบ่อเกิด, แหล่ง, ที่ชุมนุมเป็นต้น.

นิยมเรียกว่า “**อารมณ์**” แปลว่า สิ่งอันเป็นที่สำหรับจิตมาหน่วงอยู่หรือสิ่งสำหรับยึดหน่วงของจิต แปลง่าย ๆ ว่าสิ่งที่ถูกรับรู้ หรือสิ่งที่ถูกรู้นั่นเอง เมื่ออายตนะ (ภายใน) ซึ่งเป็นแดนรับรู้ กระพบกับ อารมณ์^๑ (อายตนะภายนอก) ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ก็จะเกิดความรู้จำเพาะด้านของอายตนะแต่ละอย่าง ๆ ขึ้น เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้เรียกว่า เห็น หูกระทบเสียง เกิดความรู้เรียกว่า ได้ยิน เป็นต้น ความรู้จำเพาะแต่ละด้านนี้เรียกว่า “**วิญญาณ**” แปลว่าความรู้แจ้ง คือรู้อารมณ์ ดังนั้นจึงมีวิญญาณ ๖ อย่าง เท่ากับอายตนะและอารมณ์ ๖ คู่ คือวิญญาณทางตา ได้แก่ เห็น วิญญาณทางหู ได้แก่ ได้ยิน วิญญาณทางจมูก ได้แก่ ได้กลิ่น วิญญาณทางลิ้น ได้แก่ รู้รส วิญญาณทางกาย ได้แก่ รู้สิ่งต้องกาย วิญญาณทางใจใจใจได้แก่รู้อารมณ์ทางใจหรือรู้เรื่องในใจ

สรุป ได้ว่า อายตนะ ๖ อารมณ์ ๖ และวิญญาณ ๖^๒ และมีความเกี่ยวเนื่องกันดังนี้

๑. จักขุ – ตา เป็นแดนรับรู้ รูป – รูป เกิดความรู้คือ จักขุวิญญาณ – เห็น
๒. โสตะ – หู เป็นแดนรับรู้ สัททะ - เสียง เกิดความรู้คือ โสตวิญญาณ – ได้ยิน
- ๓.ฆานะ – จมูก เป็นแดนรับรู้ คันธะ - กลิ่น เกิดความรู้คือ ฆานวิญญาณ - ได้กลิ่น
๔. ชิวหา – ลิ้น เป็นแดนรับรู้ รส - รส เกิดความรู้คือ ชิวหาวิญญาณ – รู้รส
๕. กาย - กาย เป็นแดนรับรู้ โผฏฐัพพะ- สิ่งต้องกาย กายวิญญาณ - รู้สิ่งต้องกาย
๖. มโน – ใจ ธรรมารมณ์ เรื่องในใจ เกิดความรู้คือมโนวิญญาณ- วิญญาณในใจ

จะอย่างไรก็ตาม แม้ว่าวิญญาณจะต้องอาศัยอายตนะและอารมณ์กระทบกันจึงจะเกิดขึ้นได้^๓ ก็จริงแต่การที่อารมณ์เข้ามาปรากฏแก่อายตนะ ก็มีไหว้จะทำให้วิญญาณเกิดขึ้นได้เสมอไป จำต้องมีความใส่ใจ กำหนดใจหรือใส่ใจประกอบอยู่ด้วยวิญญาณนั้น ๆ จึงเกิดขึ้น^๔ ดังตัวอย่างเช่น ในเวลาหลับสนิท เวลาฟุ้งซ่าน หรือใจลอยไปเสีย เวลาใจจ่อแน่นแน้อยู่กับกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง ตลอดจนขณะอยู่ในสมาธิ รูปและเสียงเป็นต้นหลาย ๆ อย่างที่เข้ามา อยู่ในวิสัยที่จะเห็น จะได้ยิน แต่หาได้ยินไม่ หรือขณะเขียนหนังสือใจจ่ออยู่ จะไม่รู้สีกส่วนของร่างกายที่แตะอยู่กับโต๊ะเก้าอี้ ในเมื่อมีอายตนะและอารมณ์เข้ามาถึงกันแล้ว แต่วิญญาณไม่เกิดขึ้นเช่นนี้ ก็ยังไม่เรียกว่าการรับรู้ได้เกิดขึ้น การรับรู้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีองค์ประกอบเกิดขึ้นครบทั้งสามอย่างคือ อายตนะ อารมณ์ และ วิญญาณ ภาวะนี้ในภาษาธรรมเรียกเฉพาะว่า “ผัสสะ” หรือ “สัมผัส” แปลว่าการกระทบแต่มีความหมายทางธรรมว่าการประจวบหรือบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ

^๑ คำว่าทวาร นิยมใช้กับคู่อารมณ์, อายตนะภายใน คู่กับ อายตนะภายนอก แต่ในที่นี้ จะเรียก อายตนะภายในว่า อายตนะ เรียกอายตนะภายนอกว่า อารมณ์.

^๒ ที.ปา. ๑๑/๓๐๔-๓๐๖/๒๕๕

^๓ ม.ม. ๑๒/๔๔๓/๔๔๓-๔๔๔/๔๗๖-๔๗๗.

^๔ ม.ม. ๑๒/๓๔๖/๓๕๘.

พูดอย่างเข้าใจกันง่าย ๆ ผัสสะก็คือการรับรู้ตัวเอง ผัสสะหรือสัมผัสหรือการรับรู้นี้มีชื่อเรียกแยกเป็นอย่างไรไปตามทางรับรู้คืออายตนะนั้น ๆ ครบ ๖ คือจักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส

สรุปว่า ความสำคัญของอายตนะมักจะก้าวข้ามมาอยู่กับหน้าที่อย่างที่สอง คือการเสพเสวยโลก หรือรับใช้กระบวนการสังสารวัฏเท่านั้นเอง ทั้งนี้เพราะปุถุชนมักใช้อายตนะเพื่อมุ่งรับรู้เฉพาะความรู้ส่วนที่จะทำให้ตนได้เสพเสวยอารมณ์ร่อยของ โลกเท่านั้น หาสุนใจถึงอันพึงรู้นอกจากนั้นไม่ ยิ่งกว่านั้น แม้ความสัมพันธ์ กับโลกในภาคแสดงออกด้วยการทำ การพูด การคิด ก็จะกลายเป็นการกระทำเพื่อรับใช้กระบวนการสังสารวัฏเช่นเดียวกันคือ มุ่งทำ พูด คิด เพื่อแสวงหาและให้ได้มาซึ่งอารมณ์สำหรับเสพเสวย ยิ่งเป็นปุถุชนที่หนามากเท่าใด ความติดข้องพัวพันอยู่กับหน้าที่อย่างที่สองของอายตนะก็ยิ่งมากขึ้นเท่านั้น จนถึงขั้นที่ว่า ชีวิตและ โลกของมนุษย์วนเวียนอยู่แค่อายตนะ ๖ เท่านั้นเอง จึงเห็นได้ว่า แม้อายตนะ ๖ จะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของขั้น ๕^๑ และไม่ครอบคลุมทุกส่วนแห่งชีวิตของมนุษย์โดยสิ้นเชิง เหมือนอย่างขั้น ๕ ก็จริง แต่มันก็มีบทบาทสำคัญยิ่งในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ มีอำนาจกำกับวิถีชีวิตของมนุษย์เป็นอย่างมาก จนกล่าวได้ว่าชีวิตเท่าที่มนุษย์รู้จักและดำเนินอยู่ก็คือการติดต่อกับเกี่ยวข้องกับ โลกทางอายตนะเหล่านี้ และชีวิตมีความหมายต่อมนุษย์ก็ด้วยอาศัยอายตนะเหล่านี้ ถ้าอายตนะไม่ทำหน้าที่แล้ว โลกก็ดับ ชีวิตก็ไร้ความหมายสำหรับมนุษย์

๓.๒. ๘ เวทนาในทัญญู

ทัญญูแปลว่า ความเห็น หมายถึงถึงความเชื่อถือ ถักทอ ทฤษฏี ความเข้าใจตามนัยเหตุผล ข้อที่เข้ากับใจของใจของใจของใจ หลักการที่เห็นสม ข้อที่ถูกใจ ข้อที่เชิดชูเอาไว้ ความใฝ่ฝัน หรือที่ปัจจุบันเรียกกันว่า ค่านิยม รวมไปถึงอุดมการณ์ แนวทัศน์ในการมองโลกและชีวิตที่เรียกกันว่า โลกทัศน์และชีวิตทัศน์ต่าง ๆ ตลอดจนทัศนคติพื้นฐานที่สืบเนื่องมาจากความเห็นความเข้าใจและความใฝ่ฝันเหล่านั้น ถ้าจะจัดเข้าเป็นพวก ๆ ก็คงมี ๒ ระดับคือ ความเห็น ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าว่าดี ไม่ดี ควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็น เป็นต้นอย่างหนึ่ง ความเห็นความเข้าใจเกี่ยวกับความจริง

^๑ อภิ.วิ. ๓๕/๑๐๐/๘๕ อายตนะทั้ง ๑๒ จัดลงในขั้น ๕ ดังนี้ ๑.อายตนะ ๕ คู่แรก (จักขุ-รูป โสต-สัทตะ ฆานะ-คันธะ ชิวหา-รส กาย-โผฏฐัพพะ) อยู่ในรูปขั้น ๒.อายตนะภายในที่ ๖ คือ มโน หรือใจ อยู่ในวิญญานขั้น ๓.อายตนะภายนอกที่ ๖ คือธรรมหรือธรรมารมณ์ อยู่ในขั้น ๔ คือ นามขั้น ๓ (เวทนา สัญญา สังขาร) และรูปขั้น ๕ (เฉพาะที่เป็นสุขุมรูปเท่านั้น เช่น อากาศธาตุ ความเป็นหญิง ความเป็นชาย ความเบา ความอ่อนสลาย ความสืบต่อ ความทรุดโทรม การขยายตัว ความแปรสลายของรูป เป็นต้น) กับทั้งนิพพานซึ่งเป็นภาวะพ้นจากขั้น ๕.

ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร เพราะเหตุไร เป็นต้น อย่างหนึ่ง ดังจะเห็นได้ในเรื่องสัมมาทิฐิ ๒ ประเภท ทิฐิคือความเห็น ความเข้าใจ ความใฝ่ใฝ่ยึดถือต่าง ๆ นั้นมีอิทธิพลครอบงำและมีบทบาทในการ กำหนดวิถีชีวิตและสังคมของมนุษย์เป็นอย่างมาก ในกรรมบท ท่านจัดทิฐิเข้าเป็นมโนกรรม ซึ่งเป็นที่สำคัญมีผลมากมายร้ายแรงที่สุดยิ่งกว่ากายกรรมและวจีกรรม เพราะเป็นตัวบันดาล กายกรรมและวจีกรรมอยู่เบื้องหลังอีกชั้นหนึ่ง สามารถนำชีวิต สังคมหรือมนุษยชาติทั้งหมดไปสู่ ความเจริญงอกงามรุ่งเรืองหลุดพ้น หรือนำไปสู่ความเสื่อม ความพินาศก็ได้ ดังจะมองเห็นในชีวิต ของบุคคลทิฐิเป็นตัวชักจูงและกำหนดวิถีชีวิต ทั้งในด้านรับเข้าและด้านแสดงออก กล่าวคือจะ มองเห็นโลกและชีวิตเป็นอย่างไร และจะปฏิบัติต่อโลกและชีวิตนั้นอย่างไร เริ่มตั้งแต่จะแปล ความหมายของประสบการณ์ที่รับรู้เข้ามาใหม่อย่างไร จะตีค่า จะตัดสินวินิจฉัยอย่างไร จะหันไปหา หรือเลือกรับสิ่งใด ส่วนใด ในแง่ใจจะเห็นด้วยหรือไม่ จะอยู่ฝ่ายใด แล้วชักนำแนวความคิด การพูด การกระทำที่จะสนองตอบได้ แสดงปฏิกริยาออกไปว่าจะเอาอย่างไร พูดหรือทำอย่างไรกับบุคคล สิ่ง สภาพแวดล้อม หรือสถานการณ์นั้น ๆ พร้อมทั้งสร้างเหตุผลประกอบสำหรับการที่จะพูดจะทำ เช่นนั้น กล่าวสั้น ๆ ด้วยศัพท์ธรรมว่าปฐมัตถังชกนังอรรถธรรมต่าง ๆ ตั้งแต่ตั้งกัปะคือความคิดหรือ ความดำริเป็นต้นไปให้เป็นมิจาหรือเป็นสัมมาตามทิฐินั้น ๆ

สรุปว่า ในทางปฏิบัติ ความสำคัญของทิฐิมองเห็นไม่ยากเช่นเมื่อคนชอบความมั่งมี เห็นว่าความพรั่งพร้อมทางวัตถุส่วนตัวเป็นจุดหมายของชีวิต เป็นเครื่องวัดความสำเร็จของบุคคล และเป็นเครื่องหมายแห่งความภาคภูมิใจ เขาย่อมพยายามดิ้นรนขวนขวายเพื่อแสวงหาความพรั่ง พร้อมทางวัตถุนั้น ไม่ว่าจะศึกษาเล่าเรียนหรือประกอบกิจการงาน ก็ทำเพื่อจุดหมายนี้ และเมื่อมอง คนอื่น เขาก็จะวัดจะตีค่าจะให้เกียรติคนนั้น ๆ หรือไม่ โดยถือเอาความพรั่งพร้อมเป็นเกณฑ์ ยิ่งถ้า เขาขาดความใฝ่สุจริตด้วยแล้วเขาก็จะแสวงหาความมั่งคั่งโดยไม่เลืกวิธีว่าเป็นไปโดยสุจริตชอบ ธรรมหรือไม่ และจมองเห็นคนประพฤตสุจริตที่ยากไร้ว่าเป็นคนเขลาครีทิมหรือไร้เกียรติ ถ้าเด็ก เห็นว่าการมีอำนาจเป็นความเก่ง เป็นความดี เขาก็จะน้อมไปในทางแสดงอำนาจ ทำตัวยิ่งใหญ่ ชอบ ครอบงำข่มเหงรังแกผู้อื่น ถ้าคนเห็นว่าบุญบาปไม่มีจริง เป็นเพียงคำขู่หลอกไว้ เขาย่อมไม่เอาใจใส่ สิ่งที่สอนว่าเป็นบุญและไม่ระวังตัวในสิ่งที่ถือว่าเป็นบาป เมื่อคนไม่เข้าใจซึ่งถึงสภาวะของโลก และชีวิตที่เป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้ถาวรอยู่โดยธรรมดาเขาย่อมมีความยึดมั่นต่อชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สิน และบุคคลแวดล้อมมาก แล้วเกิดความหวั่นไหว หวั่นกลัว ทำการ และมีพฤติกรรมสะท้อนความ ทุกข์ซึ่งเป็นไปตามอำนาจความยึดมั่น หวั่นไหว หวาดกลัวนั้น ดังนี้เป็นต้น

๓.๒.๕ ความแตกต่างระหว่างอริยสาวกกับปุถุชนในการเสวยเวทนา^๑

มีพุทธพจน์ที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะบางอย่างของเวทนา ที่แตกต่างชีวิตแห่งยึดมั่นถือมั่น กับชีวิตแห่งปัญญา เช่น “ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มีได้เรียนรู้ ย่อมเสวยสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนา (เฉย ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข) บ้าง อริยสาวกผู้มีได้เรียนรู้แล้ว ก็ย่อมเสวยสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้าง ภิกษุทั้งหลาย ในกรณีนั้น อะไรเป็นความพิเศษ เป็นความแปลก เป็นข้อแตกต่างระหว่างอริยสาวกผู้มีได้เรียนรู้กับปุถุชนผู้มีได้เรียนรู้?”

“ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มีได้เรียนรู้ ถูกทุกขเวทนากระทบเข้าแล้ว ย่อมเสวราโศก คร่ำครวญ ร่ำไห้ ราพัน ตีอกร้องไห้ หลงไหลพันเพื่อนไป เขาย่อมเสวยเวทนาทั้ง ๒ อย่าง คือ เวทนาทางกาย และเวทนาทางใจ” “เปรียบเทียบเหมือนนาขมมังฆนุ ยิงบุรุษด้วยลูกศรดอกหนึ่ง แล้วยิงซ้ำด้วยลูกศรดอกที่ ๒ อีกเมื่อเป็นเช่นบุรุษนั้นย่อมเสวยเวทนาเพราะลูกศรทั้ง ๒ ดอก คือทั้งกายทั้งใจ ฉันทิโด ปุถุชนผู้มีได้เรียนรู้ ก็ฉันทิโด ....ย่อมเสวยเวทนาทั้ง ๒ อย่าง คือ ทั้งทางกายและทางใจ” “อนึ่ง เพราะถูกทุกขเวทนากระทบ กระทบ เขาย่อมเกิดความขัดใจ เมื่อเขามีความขัดใจ เพราะทุกขเวทนา ปฏิฆานุสัยเพราะทุกขเวทนาจึงยอมนอนเนื่อง เขาถูกทุกขเวทนากระทบเข้าแล้วก็หันเข้าระเริงกับกามสุข (กามสุข = สุขในการสนองความต้องการทางประสาททั้ง ๕; ตัวอย่างในทางจริยธรรมชั้นต้น เช่น หันเข้าหาการพนัน การดื่มสุรา และสิ่งเรงรมย์ต่าง ๆ) เพราะอะไร? เพราะปุถุชนผู้มีได้เรียนรู้ ย่อมไม่รู้ทางออกจากทุกขเวทนา นอกไปจากกามสุข และเมื่อเขาเรงอยู่ กับกามสุข ราคนุสัยเพราะสุขเวทนานั้นยอมนอนเนื่อง เขาย่อมไม่รู้เท่าทันความเกิดขึ้น ความสูญสลาย ข้อดี ข้อเสีย และทางออกของเวทนาเหล่านั้นตามที่มันเป็น เมื่อเขาไม่รู้...ตามที่มันเป็น อวิชานุสัยเพราะอทุกขมสุขเวทนา (อุเบกขาเวทนา) ย่อมนอนเนื่อง ถ้าได้เสวยสุขเวทนา เขาก็เสวยอย่างถูกมัดตัว ถ้าเสวยทุกขเวทนาเขาก็เสวยอย่างถูกมัดตัว ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา เขาก็เสวยอย่างถูกมัดตัว ภิกษุทั้งหลาย นี้แล เรียกว่าปุถุชนผู้มีได้เรียนรู้ ผู้ประกอบสณฺณุตต. = ผู้มัด พัวพัน ประกอบ ด้วยชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เราเรียกว่าผู้ประกอบด้วยทุกข์”

“ภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายอริยสาวกผู้มีได้เรียนรู้ ถูกทุกขเวทนากระทบเข้าแล้ว ย่อมไม่เสวราโศก ไม่คร่ำครวญ ไม่ร่ำไร ไม่ราพัน ไม่ตีอกร้องไห้ ไม่หลงไหลพันเพื่อน เขาย่อมเสวยเวทนาทางกายอย่างเดียว ไม่ได้เสวยเวทนาทางใจ” “อนึ่งเขาย่อมไม่มีความขัดใจเพราะทุกขเวทนานั้น เมื่อไม่มีความขัดใจเพราะทุกขเวทนานั้น ปฏิฆานุสัยเพราะทุกขเวทนานั้น ย่อมไม่นอนเนื่อง เขาถูกทุกขเวทนากระทบ ก็ไม่หันเข้าระเริงกับกามสุข เพราะอะไร? เพราะอริยสาวกผู้มีได้เรียนรู้แล้ว ย่อมรู้

^๑ ส. อ. ๓/๑๕๐ ประกอบด้วยกิลเลส; ส. สพ. ๑๘/๓๖๕-๓๗๒/๒๕๗-๒๖๐.

ทางออกจากทุกขเวทนา ออกจากความสุข ไปอีก เมื่อเธอไม่ระเริงกับความสุขราคานุสัยเพราะสุขเวทนานั้นก็ไม่นอนเนื่อง เธอย่อมรู้เท่าทันความเกิดขึ้น ความสูญสลายข้อดี ข้อเสีย และทางออกของเวทนาเหล่านั้นตามที่มันเป็น เมื่อเธอรู้...ตามที่มันเป็น อวิชชานุสัยเพราะอทุกขมสุขเวทนา ก็ไม่นอนเนื่อง ถ้าเสวยสุขเวทนา เธอก็เสวยอย่างไม่ถูกมัดตัว ถ้าเสวยทุกขเวทนา เธอก็เสวยอย่างไม่ถูกมัดตัว ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา เธอก็เสวยอย่างไม่ถูกมัดตัว ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า อริสาวก ผู้ได้เรียนรู้ ผู้ปราศจากชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เราเรียกว่า ผู้ปราศจากทุกข์”

“ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความพิเศษ เป็นความแปลก เป็นข้อแตกต่างระหว่างอริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ กับปุถุชนผู้มีได้เรียนรู้”

วิเคราะห์ การมีชีวิตอยู่ด้วยเวทนาย่อมแสดงถึงการขัดแย้งหรือปะทะกันระหว่างกระบวนการ ๒ ฝ่าย คือ

๑. กระบวนการแห่งชีวิต ที่เป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ อันเป็นกฎธรรมชาติที่แน่นอน คือ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา ซึ่งแสดงอาการออกมาเป็นชาติ ชรา มรณะ ทั้งในความหมายแบบหยาบตื้น และละเอียดลึกซึ้ง (อริยสาวก)

๒. ความไม่รู้จักกระบวนการแห่งชีวิตตามความเป็นจริง หลงคิดว่าเป็นตัวตนและเข้าไปยึดมั่นถือมั่นเอาไว้ แฝงพร้อมด้วยความกลัวและความกระวนกระวาย หรือกล่าวอีกอย่างก็ว่าเป็นการขัดแย้งกันระหว่างกฎของธรรมชาติ กับความยึดถือตัวตนไว้ด้วยความหลงคิดหรือให้ตรงกว่านั้นว่า การเข้าไปสร้างตัวตนขวางกระแสแห่งธรรมชาติไว้ นั่นเอง (ปุถุชน)

การมีชีวิตอยู่เช่นนี้ ทางจริยธรรม ตามสมมติสังขจะกล่าวได้ว่า เป็นการมีตัวตนขึ้น ๒ คน คือ

๑) ตัวกระแสแห่งชีวิตที่ดำเนินไปตามกฎธรรมชาติ ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย แม้จะไม่มีตัวตนจริง แต่กำหนดแยกออกเป็นกระแสหรือกระบวนการอันหนึ่งต่างหากจากกระแสหรือกระบวนการอื่น ๆ เรียกโดยสมมติสังขจะว่าเป็นตน และใช้เป็นประโยชน์ในทางจริยธรรมได้

๒) ตัวตนจอมปลอมที่ถูกคิดสร้างขึ้นยึดถือเอาไว้อย่างมั่นคงอวิชา ตัณหา อุปาทาน ตัวตนอย่างแรกที่กำหนดเรียกเพื่อความสะดวกในขั้นสมมติสังขจะโดยรู้สภาพตามที่เป็นจริง ย่อมไม่เป็นเหตุให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นด้วยความหลงคิด แต่ตัวตนอย่างหลังที่สร้างขึ้นจับซ่อนไว้ในตัวตนอย่างแรก ย่อมเป็นตัวตนแห่งความยึดมั่นถือมั่น คอยรับกระทบกระทั่งอนจากตัวตนอย่างแรก จึงเป็นที่มาของความทุกข์

รวมความว่า การมีชีวิตอยู่อย่างด้วยเวทนาของปุถุชน นอกจากเป็นการแฝงเอาความกลัว และความกระวนกระวายไว้ในจิตใจส่วนลึกที่สุด เพื่อไว้บังคับบัญชาพฤติกรรมของตนเอง ทำให้กระบวนการชีวิตไม่เป็นตัวของตัวเองหรือทำตนเองให้ตกเป็นทาสไปโดยไม่รู้ตัวแล้ว ยังแสดงผลร้ายออกมาอีกเป็นอันมาก คือทำให้มีความอยากได้อย่างเห็นแก่ตัว ความแส่หาสิ่งต่าง ๆ ที่จะสนองความต้องการของตนเองไม่มีที่สิ้นสุด และยึดอยากหวังแทนไว้กับตน โดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ของผู้ใดอื่น (กามุปาทาน) ทำให้เกาะเหนี่ยวเอาความคิดเห็น ทฤษฎีหรือทัศนคติอย่างใดอย่างหนึ่ง มาตีค่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับตนหรือเป็นของตน แล้วกดรัดยึดมั่นทะนุถนอมความคิดเห็น ทฤษฎีหรือทัศนคติ นั้น ๆ ไว้ เหมือนอย่างป้องกันรักษาตัวเอง เป็นการสร้างกำแพงขึ้นมาบังตนเองไม่ให้ติดต่อกับความจริง หรือถึงกับหลบตัวปลีกตัวจากความจริง ทำให้เกิดความกระด้าง ทื่อ ๆ ไม่คล่องตัวในการคิดเหตุผลและใช้วิจารณ์ญาณ ตลอดจนเกิดความถือมั่น การทนไม่ได้ที่จะรับฟังความคิดคนอื่น (ทิฏฐุปาทาน) ทำให้เกิดความเชื่อและการประพฤติปฏิบัติที่มงายไร้เหตุผลต่าง ๆ และยึดมั่นในความเชื่อความประพฤติเหล่านั้น เพราะรู้เห็นความสัมพันธ์ในทางเหตุผลของสิ่งเหล่านั้นอย่างลาง ๆ มัว ๆ ไม่มีความแน่ใจในตนเอง แต่ในเวลาเดียวกัน ก็มีความหวังไขในตัวตนปลอมที่ตนสร้างขึ้นยึดมั่นถือมั่นไว้ กลัวจะต้องสูญเสียตัวตนนั้นไป จึงรีบไขว่คว้ายึดถวยเอาอะไร ๆ ที่พอจะหวังได้ไว้ก่อน แม้จะอยู่ในรูปที่ลาง ๆ มีดมัวก็ตาม (สัลลพตูปาทาน) ทำให้เกิดมีตัวตนลอย ๆ อันหนึ่ง ที่จะต้องคอยยึดคอยถือ คอยแบกเอาไว้ คอยรักษาทะนุถนอมป้องกันไม่ให้ถูกกระทบกระแทกหรือสูญหาย พร้อมกันนั้น ก็กลายเป็นการจำกัดตนเองให้แคบไปไม่เป็นอิสระ และพลอยถูกกระทบกระแทกไปกับตัวตนที่สร้างขึ้นยึดถือแบกไว้ นั่นเองด้วย (อัตตวาทูปาทาน) โดยนัยนี้ความขัดแย้ง บีบคั้นและความทุกข์จึงมิได้มีอยู่เฉพาะในตัวบุคคลผู้เดียวเท่านั้น แต่ยังขยายตัวออกไปเป็นความขัดแย้ง บีบคั้น และความทุกข์แก่คนอื่น ๆ และระหว่างกันในสังคมด้วย จึงกล่าวได้ว่าภาวะเช่นนี้ เป็นที่มาแห่งความทุกข์ ความเดือดร้อนและปัญหาทั้งปวงของสังคม ในฝ่ายที่เกิดจากกระทำของมนุษย์เอง

สรุปว่า พระอริยสาวกมีชีวิตการเป็นอยู่ด้วยปัญญา หมายถึง การอยู่อย่างรู้เท่าทันสภาวะ และรู้จักถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติ การถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติได้เป็นอย่างดีกับการอยู่อย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ การอยู่ประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ เป็นการอยู่อย่างอิสระ การอยู่อย่างเป็นอิสระก็คือการไม่ต้องอยู่ในอำนาจของตัณหา อุปาทาน หรือการอยู่อย่างไม่ยึดมั่นถือมั่น การอยู่อย่างไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็คือการมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา หรือการรู้และเข้าใจของจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามวิถีทางแห่งเหตุปัจจัย ปุถุชนมีชีวิตการเป็นอยู่ด้วยอวิชชา หมายถึง การเป็นอยู่อย่างยึดมั่นถือมั่น อยู่อย่างเป็นทาส อยู่ขัดแย้งฝืนต่อกฎธรรมชาติ หรืออยู่อย่างเป็นทุกข์

๓.๒.๑๐ เวทนาในนิพพาน

ควรทำความเข้าใจไว้ก่อนว่า ตามภาวะแท้จริงแล้ว นิพพานมีอย่างเดียวเท่านั้น แต่ที่แยกประเภทออกไป ก็เพื่อแสดงอาการของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับนิพพานบ้าง พุทธถึงนิพพานโดยปริยาย คือความหมายบางแง่บางด้านบ้าง

การแบ่งประเภทนิพพานที่รู้จักกันทั่วไปคือที่แบ่งเป็นนิพพานธาตุ ๒ ตามคัมภีร์อิติวุตตกะได้แก่

๑. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุที่มีอุปาทิเหลือ หรือนิพพานยังมีเชื้อเหลือ

๒. อนุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุไม่มีอุปาทิเหลือหรือนิพพานไม่มีเชื้อเหลือ

สิ่งที่เป็นเกณฑ์แบ่งประเภทในที่นี้คือ “อุปาทิ” ซึ่งอรรถกถาธิบายว่าได้แก่สภาพที่ถูกกรรมกิเลสถือครอง หรือสภาพที่ถูกอุปาทานยึดไว้มั่น หมายถึงเบญจขันธ์ เมื่อถือความตามคำอธิบายนี้ จึงได้ความหมายว่า

๑. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ได้แก่นิพพานยังมีเบญจขันธ์เหลือ หรือนิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์

๒. อนุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ได้แก่นิพพานไม่มีเบญจขันธ์เหลือหรือนิพพานที่ไม่เกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์

นิพพานอย่างแรกแปลความหมายกันต่อไปอีกว่า หมายถึงดับกิเลส แต่ยังมีเบญจขันธ์เหลือได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ ตรงกับคำที่คิดขึ้นใช้ในรุ่นอรรถกถาว่ากิเลสนิพพาน(ดับกิเลสสิ้นเชิง) ส่วนนิพพานอย่างที่สองก็แปลกันต่อไปว่าดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือได้แก่ (ดับขันธ์ ๕ สิ้นเชิง)

เมื่อพิจารณาตามพุทธพจน์ที่แสดงนิพพานธาตุ ๒ อย่างนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นการกล่าวถึงนิพพานโดยบรรยายอาการ หรือลักษณะแห่งการเกี่ยวข้องกับนิพพานคือกล่าวถึงนิพพานเท่าที่เกี่ยวกับบุคคลผู้บรรลุนิพพาน พุทธอีกอย่างหนึ่งว่าใช้บุคคลผู้บรรลุนิพพาน เป็นอุปกรณ์สำหรับทำความเข้าใจเกี่ยวกับนิพพาน มิใช่เป็นการบรรยายภาวะของนิพพานล้วน ๆ โดยตรงทั้งนี้เพราะภาวะของนิพพานเองแท้ ๆ เป็นสันติภูมิกะ อันผู้บรรลุนิพพานเห็นได้เอง และเป็นปัจเจกตั้ง เวทิตัพพัง วิญญูหิ อันวิญญูชนรู้ได้จำเพาะที่ตัวเอง โดยนัยนี้การอธิบายโดยแบ่งนิพพานเป็น ๒ อย่างนี้ก็ไม่มีอะไรแตกต่างหรือล้าลึกไปกว่าที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น

นิพพานไม่มีการแบ่งประเภท แต่ที่แบ่งเป็นสองนั้นก็เป็นการแบ่งโดยปริยายเท่านั้น และพึงเข้าใจความของคำสำคัญ ๓ คำ ต่อไปนี้คือ

๑) คำว่า เวทิต มาจากรากศัพท์เดียวกับเวทนา และใช้แทนเวทนาบ้างในบางคราว แปลว่า การเสวยอารมณ์ก็ได้ อารมณ์ที่ได้เสวยก็ได้ ในที่มุ่งมีรูปพหูพจน์เป็น เวทิตานิ จึงควรแปลว่าอารมณ์ทั้งหลายที่ได้เสวยแล้ว เทียบได้กับคำที่ใช้กันในบัดนี้ว่าประสบการณ์ทั้งหลาย

๒) คำว่า อนิภันนิต เป็นคำวิเศษขยาย เวทิต มาจาก อนิภันนิต ซึ่งแปลว่า เพลิน เพลินหรือชื่นชม ในที่นี้แปลว่า คิดใจเพลิน แต่ความหมายแท้จริงกว้างกว่านั้นคือหมายถึงคลอเคลียหรือเคล้าด้วยตัณหา ไม่ว่าจะในแง่บวกหรือแง่ลบ คือไม่ว่าจะในทางยินดีหรือยินร้าย ชอบใจหรือขัดใจ ก็ตาม เดิม “น” ปฏิเสธเข้าข้างหน้าเป็นอนิภันนิตแปลว่าไม่คิดใจเพลิน หมายความว่า อารมณ์ทั้งหลายที่ได้เสวย หรือประสบการณ์ทั้งหลายเหล่านั้น มิได้ถูกคลอเคลียด้วยตัณหาคือผ่านการรับรู้เข้ามาแล้ว ก็คงอยู่ในสภาพบริสุทธิ์ เพราะจิตของผู้เสวยอารมณ์ไม่ถูกบังคับหรือครอบงำให้ปรุงแต่งบิดเบือนหรือหันเหอารมณ์ไปตามอำนาจของราคะ โทสะ โมหะ

๓) คำว่า ทิฏฐัมมิกะ แปลว่า เกี่ยวกับสิ่งที่มองเห็น ของที่เห็นกันได้หรือเห็น ๆ กัน อยู่แล้ว ว่าโดยกาล หมายถึงเป็นไปในปัจจุบัน มิใช่ในปัจจุบัน ทันตาเห็น หรือชาตินี้ ชีวิตนี้ ว่าโดยสถานะหมายถึงของธรรมดาสามัญ ด้านวัตถุ เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน เรื่องชั้นนอกหรือชั้นต้นๆมักมากู้กับสัมปรายิกะ ซึ่งแปลว่า ซึ่งจะถึงต่อจากนั้นไป หรือเลยจากนั้นไป ว่าโดยกาลหมายถึงเป็นไปในเบื้องหน้า มิใช่ในภายหน้า พ้นจากชีวิตนี้ไปหรือโลกหน้า ว่าโดยสถานะหมายถึงระดับที่เกินหรือเลยจากธรรมดาสามัญ สิ่งที่สำคัญกว่าทิฏฐัมมิกะ ด้านจิตใจ เลยจากชีวิตประจำวัน เรื่องชั้นในหรือชั้นสูงขึ้นไป

สรุปความว่า นิพพานมีอย่างเดียว แต่แบ่งออกเป็น ๒ ด้าน ด้านที่หนึ่งคือนิพพานในแง่ของความสิ้นกิเลส ซึ่งมีผลต่อการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก หรือต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ด้านที่สองคือนิพพานในแง่ที่เป็นภาวะจำเพาะล้วน ๆ แท้ ๆ ซึ่งเป็นประสบการณ์เฉพาะของผู้บรรลุไม่อาจหยั่งถึงด้วยประสบการณ์ทางอินทรีย์ ๕ เป็นเรื่องนอกเหนือจากประสบการณ์ที่เนื่องด้วยขันธ ๕ ทั้งหมด อนุपातिเสสนิพพานคือ นิพพานตามความหมายของนิพพานล้วน ๆ แม้สุปาติเสสนิพพานคือนิพพานตามหมายในทางปฏิบัติเมื่อสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตประจำวัน พูดได้อีกอย่างหนึ่งว่า

อนุपाติเสสนิพพานคือนิพพานในความหมายที่พระอรหันต์มีนิพพานเป็นอารมณ์
สุปาติเสสนิพพานคือนิพพานในความหมายที่พระอรหันต์มีขันธ ๕ เป็นอารมณ์

๓.๒.๑๑ เวทนาในสัมมาทิฏฐิและมิจฉาทิฏฐิ^๑

ความเห็นที่ผิดเรียกว่ามิจฉาทิฏฐิ ความเห็นที่ถูกต้องเรียกว่าสัมมาทิฏฐิ บังคับให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ ปรโตโมสะที่ไม่ดีไม่งาม สภาพแวดล้อมทางสังคมที่ชั่วร้าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งปาปมิตร และโยนิโสมนสิการคือการทำในใจโดยไม่แยบคาย ไม่รู้จักคิด คิดไม่เป็นกฎวิธี ส่วนปัจจัยของสัมมาทิฏฐิ ได้แก่ ปรโตโมสะที่ดีงาม การหล่อหลอมกล่อมเกลานในทางที่ถูกต้องจากสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดี เฉพาะอย่างยิ่งกัลยาณมิตร หรือการเสวนาสัตบุรุษ และโยนิโสมนสิการ คือการกระทำในใจโดยแยบคาย รู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดถูกวิธี ในที่นี้จะพูดถึงแต่สัมมาทิฏฐิเป็น เอามิจฉาทิฏฐิเป็นเรื่องแทรก สัมมาทิฏฐิ แบ่งเป็น ๒ ประเภทหรือ ๒ ระดับ คือ

๑. โลกียสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบระดับโลกีย์คือยังเนื่องในโลก ขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปตามคลองธรรม หรือสอดคล้องกับศีลธรรม โดยทั่วไปสัมมาทิฏฐิประเภทนี้เกิดจากปรโตโมสะคือปัจจัยภายนอก หรือองค์ประกอบทางสังคม ด้วยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมโยงหรือชักนำ เฉพาะอย่างยิ่งเกิดจากการหล่อหลอมกล่อมเกลานของสังคมเช่น การอบรมสั่งสอนทางศีลธรรม การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม เป็นต้น แม้สัมพันธ์กับโยนิโสมนสิการแบบเร้ากุศล ทิฏฐิระดับนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่า เช่นว่าดี ชั่ว ถูก ผิด อะไรดีกว่า อะไรเลวกว่า ควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็นหรือว่าน่าเป็น อย่างไร เป็นต้น

๒. โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบระดับเป็นจริง คือเหนือโลก ไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ พุดง่าย ๆ ว่ารู้เข้าใจธรรมชาตินั่นเอง สัมมาทิฏฐิประเภทนี้เกิดจากโยนิโสมนสิการซึ่งเป็นองค์ประกอบภายใน หรือปัจจัยภายในตัวบุคคล ปรโตโมสะที่ดีหรือกัลยาณมิตรอาจช่วยได้เพียงด้วยการกระตุ้นให้บุคคลนั้นใช้โยนิโสมนสิการแล้วรู้เห็นเข้าใจเอง หมายความว่าสัมมาทิฏฐิประเภทนี้ไม่อาจเกิดขึ้นได้เพียงการรับฟังแล้วเชื่อตามคนอื่นด้วยศรัทธา เพราะต้องการเป็นการรู้จักที่ตัวสภาวะเอง ต้องเอาธรรมชาติตนเองเป็นข้อพิจารณาโดยตรง และด้วยเหตุนี้จึงไม่มีลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์ ข้อยึดถือที่ปรุงแต่งหรือบัญญัติวางซ้อนเพิ่มขึ้นมาต่างหากจากธรรมดาของธรรมชาติและจึงเป็นอิสระจากการหล่อหลอมของสังคม ไม่ขึ้นต่ออิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติเองแท้ ๆ ซึ่งมีสภาวะและธรรมดาเสมอเหมือนกันทุกถิ่นฐานทุกกาลสมัย โดยนี้สัมมาทิฏฐิประเภทนี้จึงมีลักษณะเป็นโลกุตตรคือไม่ขึ้นต่อกาล

^๑ วินย. ๔/๑๓/๑๘; ตี.ม. ๑๕/๑๖๖๔/๕๒๘.

ไม่จำกัดสมัย เป็นความรู้ความเข้าใจอย่างเดียวกัน จำเป็นสำหรับปรัชญาและความหลุดพ้นในทุก
ถิ่นฐานทุกกาลสมัยเหมือนกัน

สัมมาทิฐิตามความหมายอย่างที่สองนี้ที่ท่านจัดเป็นโลกุตระนั้น หมายเอาเฉพาะที่
เป็นความรู้ความเข้าใจชัดเจนแจ่มแจ้งถึงขั้นเป็นมรรคเป็นผลทำให้เป็นอริยบุคคลเท่านั้น แต่ภระนั้น
ก็ตาม สัมมาทิฐิตที่เป็นมรรคเป็นผลนั้นก็สืบเนื่องไปจากสัมมาทิฐิแบบเดียวกันที่เป็นของปุถุชน
นั่นเอง ดังนั้นจึงเรียกว่าสัมมาทิฐิตามความหมายอย่างที่สองนี้เป็นของปุถุชนว่า สัมมาทิฐิแนวโล
กุตระ สัมมาทิฐิ ก็คือความเห็นที่ถูกต้องตรงตามสภาวะคือเห็นตามที่สิ่งทั้งหลายเป็นจริงการที่
สัมมาทิฐิจะเจริญขึ้น ย่อมต้องอาศัยโยนิโสมนสิการเรื่อยไป เพราะโยนิโสมนสิการช่วยให้ไม่มอง
สิ่งต่าง ๆ อย่างผิวเผิน หรือมองเห็นเฉพาะผลรวมที่ปรากฏแต่ช่วยให้มองแบบสืบค้นแยกแยะทั้งใน
แง่การวิเคราะห์ส่วนประกอบที่มาประชุมกันเข้าและในแง่กรสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ทำให้ไม่ถูก
หลง ไม่กลายเป็นหุ่นที่ถูกยั่วยุ ปลุกปั่นและเชิด ด้วยปรากฏการณ์ทางรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
และคตินิยมต่าง ๆ จนเกิดเป็นปัญหาทั้งแก่ตนและผู้อื่น แต่ทำให้มีสติสัมปชัญญะเป็นอิสระเป็นตัว
ของตัวเองคิดตัดสินใจและกระทำการต่าง ๆ ด้วยปัญญา

สรุป มีพุทธพจน์แสดงปฏิบัติเอาไว้ ๒ อย่าง คือ

๑. มิจฉาปฏิบัติ ข้อมปฏิบัติที่ผิด หรือ ทางผิด คือทางให้เกิดทุกข์
๒. สัมมาปฏิบัติ ข้อมปฏิบัติที่ หรือ ทางถูก คือทางให้ดับทุกข์

บางแห่งทรงจัดปฏิบัติสมุปปาทสมุทวารเป็นมิจฉาปฏิบัติ และปฏิบัติสมุปปาทนิโรธ
วารเป็นสัมมาปฏิบัติ เขียนให้ดูง่ายได้ดังนี้^๑

มิจฉาปฏิบัติ : อวิชา → สังขาร → วิญญูณ ฯลฯ →ชาติ → ชรามรณะ โสกะ ฯลฯ
อุปายาส = เกิดทุกข์

สัมมาปฏิบัติ : ดับอวิชา → ดับสังขาร → ดับวิญญูณ ฯลฯ ดับชาติ → ดับชรา
มรณะ โสกะ ฯลฯ อุปายาส = ดับทุกข์

อีกแห่งหนึ่ง ทรงแสดงข้อปฏิบัติที่ตรงข้ามกับมรรคว่าเป็นมิจฉาปฏิบัติ และแสดง
มรรคว่าเป็นสัมมาปฏิบัติ ดังนี้^๒

มิจฉาปฏิบัติ : มิจฉาทิฐิ + มิจฉาสังกัปปะ + มิจฉาวาจา + มิจฉากัมมันตะ + มิจฉาอาชีวะ
+ มิจฉาวายามะ + มิจฉาสติ + มิจฉาสมาธิ

^๑ ต. น. ๑๖/๑๕-๒๑/๕.

^๒ ต. ม. ๑๕/๖๘/๒๓.

สัมมาปฏิบัติ : สัมมาทิฐิ + สัมมาสังกัปปะ + สัมมาวาจา + สัมมากัมมันตะ
+ สัมมาอาชีวะ + สัมมาวายามะ + สัมมาสติ + สัมมาสมาธิ

๓.๒. ๑๒ การประยุกต์เวทนาในสติปัฏฐาน ๔ °

พระพุทธศาสนาเน้นความสำคัญของสติเป็นอย่างมากในการปฏิบัติธรรมทุกชั้น การดำเนินชีวิตหรือการประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอ นั้น สติปัฏฐานในฐานะสัมมาสติ

สติปัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งของสติบ้าง การที่สติเข้าไปตั้งอยู่ก็มีสติกำกับอยู่ ฯลฯ ว่าโดยหลักการก็คือ การใช้สติหรือ วิธีปฏิบัติเพื่อใช้สติให้บังเกิดผลที่สุด อย่างที่กล่าวถึงในพุทธพจน์ในมหาสติปัฏฐานสูตร “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นมรรคาเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อข้ามพ้นความ โศกและปริเวะ เพื่อความอัสถงแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุโลกุตระมรรค เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน นี้คือสติปัฏฐาน ๔”

การเจริญสติปัฏฐานนี้ เป็นวิธีปฏิบัติธรรมที่นิยมกันมาก และยกย่องนับถือกันอย่างสูง ถือว่ามีพร้อมทั้งสมณะและวิปัสสนาในตัว ผู้ปฏิบัติอาจเจริญสมณะจนได้มาน วิปัสสนาเป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนาที่ได้ยิน ได้ฟังมาก เพื่อจะช่วยให้เกิดความเข้าใจในความหมายของวิปัสสนาดีขึ้น ทั้งในแง่สาระสำคัญขอบเขตความกว้างขวาง และความยืดหยุ่นในการปฏิบัติ ตลอดจนโอกาสที่จะฝึกฝนปฏิบัติ โดยสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของคนทั่วไปว่าเป็นไปได้และมีประโยชน์เพียงใด เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ไม่ได้มุ่งศึกษาเรื่องวิปัสสนาโดยตรง คงมุ่งเพียงใช้เข้าใจวิปัสสนาเท่าที่มองเห็นได้จากสาระสำคัญของสติปัฏฐานเท่านั้น

เมื่อว่าโดยสาระสำคัญ หลักสติปัฏฐาน ๔ บอกให้ทราบไว้ว่า ชีวิตของเรานี้ มีจุดที่ควรใช้สติคอยกำกับดูแลทั้งหมดเพียง แห่งเท่านั้นเอง คือ

๑. ร่างกายและพฤติกรรมของมัน (กาย)
๒. เวทนา คือ ความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ (เวทนา)
๓. ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ (จิต)
๔. ความคิดนึกใต้อำนาจ (ธรรม)

ถ้าดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครอง ณ จุดทั้งสี่นี้แล้ว ก็จะช่วยให้เป็นอยู่อย่างปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุขผ่องใส และเป็นปฏิปทา นำไปสู่ความรู้แจ้งอริยสัจธรรม

จากข้อความในคำแสดงสติปัฏฐานแต่ละข้อข้างต้น จะเห็นได้ว่า ในเวลาปฏิบัตินั้น ไม่ใช่ใช้สติเพียงอย่างเดียว แต่มีธรรมข้ออื่น ๆ ควบคู่ด้วย ธรรมที่ไม่บังถึงไว้ก็คือสมาธิ ซึ่งจะมีอยู่ด้วย

° ที.ม. ๑๐/๒๗๓/๓๒๕; ม.ม. ๑๒/๑๓๑/๑๐๓; สติปัฏฐาน ๔; อภ. วิ. ๓๕/๔๓๑-๔๖๔/๒๕๓-๒๗๕.

อย่างน้อยในชั้นอ่อน ๆ พอใช้สำหรับการนี้ (เรียกว่าวิปัสสนาสมาธิ อยู่ในระหว่างขณิกสมาธิ คือสมาธิชั่วขณะ กับอุปจารสมาธิ คือสมาธิที่จวนจะแน่วแน่) ส่วนธรรมที่ระบุไว้ด้วยได้แก่

๑. อาตปปี = มีความเพียร (ได้แก่องค์มรรคข้อที่ ๖ คือสัมมาวายามะซึ่งหมายถึงเพียรระวังและละความชั่วกับเพียรสร้างและรักษาความดี)

๒. สัมปชาโน = มีสัมปชัญญะ(ตัวปัญญา)

๓. สติมา = มีสติ (หมายถึงตัวสตินี้เอง)

น่าสังเกตใน คำว่า สัมปชาโน แปลว่า มีสัมปชัญญะ สัมปชัญญะนี้ จะเห็นได้ว่า เป็นธรรมที่มักปรากฏควบคู่กับสติ สัมปชัญญะก็คือปัญญา ดังนั้น การฝึกฝนในเรื่องสตินี้จึงเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการพัฒนาปัญญานั้นเอง สัมปชัญญะหรือปัญญา ก็คือ ความรู้ความเข้าใจทะนุถนอในสิ่งที่สติกำหนดไว้นั้น หรือการกระทำในกรณีนั้นว่า มีความมุ่งหมายอย่างไร สิ่งที่ทำนั้นเป็นอย่างไร ปฏิบัติต่อมันอย่างไร และไม่เกิดความหลงหรือความเข้าใจผิดใด ๆ ขึ้นมาในกรณีนั้น ๆ

วิเคราะห์ข้อที่ว่า “กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้” แสดงถึงท่าทีที่เป็นผลจากการมีสติสัมปชัญญะว่าเป็นกลาง เป็นอิสระ ไม่ถูกกิเลสผูกพัน ทั้งในแง่จิตใจอยากได้ และขัดเคืองเสียใจในกรณีนั้น ๆ

สรุปว่า สาระสำคัญของการเจริญสติปัฏฐานตามแนวคิดเห็นแบบใหม่ดังนี้

ก. กระบวนการปฏิบัติ

๑. องค์ประกอบหรือสิ่งที่รวมอยู่ในกระบวนการปฏิบัตินี้มี ๒ ฝ่าย คือฝ่ายที่ทำ (ตัวการที่คอยกำหนดหรือคอยสังเกตเพ่งพิจารณา) กับฝ่ายที่ถูกทำ (สิ่งที่ถูกกำหนดหรือถูกสังเกตเพ่งพิจารณา)

๒. องค์ประกอบฝ่ายที่ถูกทำหรือถูกกำหนดเพ่งพิจารณา ก็คือสิ่งธรรมดาสามัญที่มีอยู่กับตัวของทุกคนนั่นเองเช่นร่างกาย การเคลื่อนไหวของร่างกาย ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ เฉพาะที่เป็นปัจจุบันคือที่กำลังเกิดขึ้น เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ๆ เท่านั้น

๓. อาการที่กำหนดเพ่งพิจารณานั้นมีสาระสำคัญอยู่ที่ ให้รู้เห็นตามที่มันเป็นในขณะนั้นคือดู-เห็น-เข้าใจว่าอะไร กำลังเป็นอย่างไร ปรากฏผลอย่างไร เข้าเผชิญหน้า รับรู้ พิจารณาเข้าใจ ตามดูมันไปให้ทันทุกอย่างขณะเท่านั้น ไม่สร้างปฏิกริยาใด ๆ ขึ้นในใจ ไม่มีการคิดกำหนดค่า ไม่มีการคิด วิจาร์ณ ไม่มีการวินิจฉัยว่า ดีชั่ว ถูกผิด เป็นต้น ไม่ใส่ความรู้สึก ความโน้มเอียงในใจ ความยึดมั่นต่าง ๆ ลงไปว่า ถูกใจ ไม่ถูกใจ ชอบ ไม่ชอบ เป็นต้น เพียงเห็นเข้าใจตามที่มันเป็น ของสิ่งนั้น อาการนั้น แง่นั้น ๆ เองโดยเฉพาะไม่สร้างความคิดผนกว่าของเราของเขา ตัวเรา ตัวเขา

ข. ผลของการปฏิบัติ

๑. ในของความบริสุทธิ์ เมื่อสติจับอยู่กับสิ่งที่ต้องการกำหนดอย่างเดียวและสัมปชัญญะรู้เข้าใจสิ่งนั้นตามที่มันเป็น ย่อมเป็นการควบคุมกระแสการรับรู้และความคิดไว้ให้บริสุทธิ์ ไม่มีช่องที่กิเลสต่าง ๆ จะเกิดขึ้นได้และในเมื่อวิเคราะห์มองเห็นสิ่งเหล่านั้น เพียงแค่ตามที่มันเป็น ไม่ได้ความรู้สึก ไม่สร้างความคิดคำนึง ตามความโน้มเอียงและความใส่ใจต่าง ๆ ที่เป็นสภวิสัย (Subjective) ลงไป ก็ย่อมไม่มีความยึดมั่นถือมั่นต่าง ๆ ไม่มีช่องที่กิเลสทั้งหลายเช่นความโกรธจะเกิดขึ้นได้ เป็นวิธีกำจัดอหิวาเสวเก่าและป้องกันอหิวาเสวใหม่ไม่ให้เกิดขึ้น

๒. ในแง่ของปัญญา เมื่ออยู่ในกระบวนการทำงานของจิตเช่นนี้ ปัญญาย่อมทำหน้าที่ได้ผลดีที่สุดเพราะจะไม่ถูกเคลือบหรือหันเหไปด้วยความรู้สึก ความเอนเอียง และอคติต่าง ๆ ทำให้รู้เห็นได้ตามที่มันเป็นคือ รู้ตามความจริง

๓. ในแง่ความพ้นทุกข์ เมื่อจิตอยู่ในภาวะตื่นตัว เข้าใจสิ่งต่างๆ ตามที่มันเป็นและคอยรักษาท่าทีของจิตอยู่ได้เช่นนี้ ความรู้สึกเอนเอียงในทางบวกหรือลบต่อสิ่งนั้นๆ ที่มีใช่เป็นไปโดยเหตุผลบริสุทธิ์ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ จึงมีทั้งความรู้สึกในด้านกระหายอยาก (อภิขณา) และความขัดเคืองกระทบใจ (โทมนัส) ปราศจากอาการกระวนกระวาย (anxiety) ต่าง ๆ เป็นภาวะจิตที่เรียกว่าพ้นทุกข์ มีความโปร่งเบา ผ่อนคลาย สงบ เป็นตัวของตัวเอง

๓.๒.๑๓ การปฏิบัติต่อเวทนาในชีวิตประจำวัน

ในชีวิตประจำวันต้องมีสติสัมปชัญญะที่ตามทันขณะปัจจุบัน ก็คือ การรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อมีการรับรู้ ก็มีความรู้สึกพร้อมไปด้วย คือสุขสบายบ้าง ทุกข์ระคายเจ็บปวด ไม่สบายบ้าง เฉย ๆ บ้าง เมื่อมีความรู้สึกสุขทุกข์ ก็มีปฏิกิริยาเกิดขึ้นในใจด้วย คือถ้าสุขสบายที่สิ่งใด ก็ชอบใจติดใจสิ่งนั้น ถ้าไม่สบายได้ทุกข์ที่สิ่งใด ก็ขัดใจไม่ชอบสิ่งนั้น เมื่อชอบก็อยากรับรู้อีก อยากเสพซ้ำ หรืออยากได้ อยากเอา เมื่อไม่ชอบ ก็เกลียดหนีหรืออยากกำจัด อยากทำลายกระบวนการนี้ดำเนินไปตลอดเวลามีทั้งที่แผ่วเบา ผ่านไปโดยไม่ได้สังเกต และที่แรงเข้ม สักเกตได้เด่นชัด มีผลต่อจิตใจอย่างชัดเจนและสืบเนื่องไปนาน ส่วนใดแรงเข้มหรือสะกดชัด ก็มักชักให้มีความคิดปรุงแต่งยึดถือเย็นเยื่อออกไป ถ้าไม่สิ้นสุดที่ในใจ ก็ปลัดดันให้ดวงออกมาเป็นการพูด กระทำต่าง ๆ ทั้งน้อยและใหญ่ ชีวิตของบุคคล บทบาทของเขาในโลก และการกระทำต่อกันระหว่างมนุษย์ย่อมสืบเนื่องออกมาจากกระบวนการธรรมน้อย ๆ ที่เป็นไปในชีวิตแต่ละขณะ ๆ นี้ เป็นสำคัญ

ในทางปัญญา การปล่อยจิตใจให้เป็นไปตามกระบวนการธรรมข้างต้นนั้น คือเมื่อรับรู้แล้ว รู้สึกสุขสบายก็ชอบใจ ติดใจ เมื่อรับรู้แล้ว รู้สึกทุกข์ ไม่สบาย ก็ขัดใจ ไม่ชอบใจ ข้อนี้จะเป็นเครื่อง

กีดกันปิดบังทำให้ไม่รู้ไม่เข้าใจไม่มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงหรือตามสภาวะที่แท้ของมัน ทั้งนี้เพราะจิตใจที่เป็นไปเช่นนั้น จะอยู่ในสภาพต่อไปนี้

– ซึ้งอยู่ที่ความชอบใจ หรือความขัดใจ ตกอยู่ในอำนาจของความคิดใจ หรือขัดใจ นั้น ถูกความชอบใจหรือไม่ชอบใจนั้นเคลือบคลุม ทำให้มองเห็นเอนเอียงไปอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ตรงตามที่มันเป็นจริง

– ตกอยู่ในอำนาจของความคิดปรุงแต่ง จึงแปลความหมายของสิ่งที่รับรู้หรือประสบการณ์นั้น ๆ ไปตามแนวทางของภูมิหลังหรือความเคยชินที่ได้สั่งสมไว้ เช่น ค่านิยมทัศนคติ หรือทฤษฎีที่ตนยึดถือนิยมเชิดชู เรียกว่าจิตตกอยู่ในภาวะถูกปรุงแต่ง ไม่อาจมองอย่างเป็นกลางให้เห็นประสบการณ์ล้วนๆ ตามที่มันเป็น

– นอกจากถูกปรุงแต่งแล้ว ก็จะนำเอาภาพปรุงแต่งของประสบการณ์ใหม่นั้นเข้าไปร่วมในการปรุงแต่งต่อไปอีก เป็นการเสริมซ้ำการสั่งสมนิสัยความเคยชินของจิตให้แน่นหนายิ่งขึ้น

– ไม่เลื่อนไหลลงไปในอดีต ไม่เลื่อยลหายไปในอนาคต ความชอบใจ ไม่ชอบใจ กับการตกอดีต เป็นอาการที่เป็นไปด้วยกัน เมื่อไม่ซึ้ง ไม่ค้างอยู่ ตามดูทันอยู่กับสภาวะที่กำลังเป็นอยู่ การตกอดีตลดยอนาคต ก็ไม่มี

– ไม่ถูกความคิดปรุงแต่งเนื่องด้วยภูมิหลังที่ได้สั่งสมไว้ ชักจูงให้แปลประสบการณ์หรือสิ่งที่รับรู้ให้เอนเอียงบิดเบือนหรือข้อมลไปตามอำนาจของมัน พร้อมทั้งจะมองไปตามสภาวะของสิ่งนั้นๆ

– ไม่ปรุงแต่งเสริมซ้ำหรือเพิ่มกำลังแก่ความเคยชินผิด ๆ ที่จิตได้สั่งสมเรื่อยมา – เมื่อตามรู้ดูทันทุกสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันทุกขณะ ก็ย่อมได้รู้เห็นสภาพจิตนิสัย เป็นต้น ของตนเองที่ไม่พึงปรารถนา หรือที่ตนเองไม่ยอมรับ ปรากฏออกมาด้วย และทำให้สามารถชำระล้างกิเลสเหล่านั้น แก้ปัญหาในตนเองได้ด้วย นอกจากนั้น ในด้านคุณภาพจิต ก็จะบริสุทธิ์ ผ่องใส โปร่งเบิกบาน เป็นอิสระ ไม่ถูกบีบจำกัดให้คับแคบ และไม่ถูกเคลือบคลุมให้หมองมัว

๓.๒.๑๔ วิธีแก้ปัญหาแบบพุทธ

พุทธศาสนาสอนให้แก้ปัญหายุ่งยากอย่างแม้แต่ปัญหาทางเศรษฐกิจ และสังคม ที่ภายในจิตใจเท่านั้น ซึ่งน่าจะไม่ใช่เป็นการแก้ปัญหาก็เพียงพอหรือได้ผลแท้จริง สำหรับข้อสังเกตนี้ควรทำความเข้าใจกันแยกเป็น ๒ ส่วน คือ ว่าโดยหลักการอย่างหนึ่ง ว่าโดยแก่นแท้ของคำสอนหรือแง่ที่มีเนื้อหาคำสอนมากกว่า เค้นกว่าอย่างหนึ่ง

๑. ว่าโดยหลักการ วิธีการแก้ปัญหแบบพุทธ มีลักษณะสำคัญ ๒ อย่าง คือ ๑) เป็นการแก้ปัญหที่เหตุปัจจัย ๒) เป็นการแก้ปัญหของมนุษย์โดยฝีมือของมนุษย์ หรืออาจพูดรวมว่า

เป็นการแก้ปัญหามนุษย์ โดยมนุษย์เอง ที่ตรงตัวเหตุปัจจัย ที่ว่าแก้ตรงเหตุปัจจัย ก็ว่าเป็นกลาง ๆ ไม่จำกัดเฉพาะข้างนอกหรือข้างใน และที่ว่าแก้ปัญหามนุษย์โดยมนุษย์เอง ก็จะเห็นได้จากกรที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้มนุษย์มองปัญหาของตนที่ตัวมนุษย์เอง ไม่ใช่มองหาเหตุและมองหาทางแก้ไปที่บนฟ้าหรือซัดทอดโชคชะตา และให้แก้ไขด้วยการลงมือทำด้วยความเพียรพยายามตามเหตุผล ไม่ใช่หวังพึ่งการอ่อนวอนหรืออนอนคอยโชคเป็นต้น

๒. ว่าโดยแง่ที่เน้นของคำสอน ควรจะย้ำไว้ก่อนว่า พระพุทธศาสนาสอนให้แก้ปัญหทั้งด้านนอกด้านใน ทั้งทางสังคมและทางจิตใจของบุคคล ก็มีคำสอนชั้น ศิล เป็นด้านนอก และชั้นจิตใจและปัญญาเป็นด้านใน จากนั้นจึงมาทำความเข้าใจกันต่อไปว่า เมื่อกล่าวตามแง่เน้นของคำสอนเท่าที่มีอยู่ เนื้อหาคำสอนที่บันทึกอยู่ในคัมภีร์ ส่วนที่ว่าด้วยการแก้ปัญหาด้านในหรือด้านจิตปัญญามีมากกว่าส่วนที่ว่าการแก้ปัญหาด้านนอก หรือปัญหาทางสังคมเป็นต้น พูดอีกอย่างหนึ่งว่าเนื้อหาคำสอนเน้นด้านแก้ปัญหามองจิตใจมากกว่าแก้ปัญหามองสังคมหรือด้านภายนอกอย่างอื่นที่เป็น เช่นนี้เป็นเรื่องธรรมดาโดยเหตุผลและควรจะเป็นเช่นนั้น ขอแสดงเหตุผลบางอย่าง เช่น

– ปัญหาเกี่ยวกับชีวิตด้านใน หรือปัญหาทางจิตใจเป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ล้วน ๆ มากที่สุด คือมนุษย์ทุกถิ่นฐานกาลสมัย มีธรรมชาติของปัญหาทางจิตใจเหมือน ๆ กัน ถึงจะต่างสังคมหรือสังคมจะต่างยุคต่างสมัย ธรรมชาติทางจิตปัญญาของมนุษย์ก็ยังคงเป็นอย่างเดิม คือมนุษย์ก็ยังเป็นมนุษย์ ที่มีโลก โกรธ หลง รักสุข เกลียดทุกข์เป็นต้นอย่างเดียวกัน ส่วนปัญหาด้านนอกเกี่ยวกับสังคมมีส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อยังเป็นมนุษย์ก็มีลักษณะปัญหาเช่นนั้น พระพุทธเจ้าทรงสอนเกี่ยวกับการแก้ปัญหามองจิตใจปัญญามองเป็นหลัก

สรุปว่า ปัญหาของมนุษย์ไม่ว่าด้านนอกหรือด้านในก็กระเทือนถึงกันทั้งหมด และในการแก้ปัญหแต่ละอย่างไม่ว่านอกว่าใน ชีวิตทุกด้านของมนุษย์ก็ต้องเข้าเกี่ยวข้องด้วยทั้งนั้น พระพุทธศาสนาเน้นการแก้ปัญหมาถึงขั้นพื้นฐานคือถึงระดับแห่งจิตปัญญา